

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Lõuna ajaloo kateeder

Nõukogude Eesti
intelligentsi kujunemisest
aastail 1940-1950

Diplomitöö

Meeli Vooder

Juhendaja: prof. H. Moosberg

JRU NSVL ajal. k.
nr. 1391.

Tartu 1958

Übersõna

Uue nõukoguliku intelligentsi kujunemise eestis pärast nõukogude võime kehtestamist on väga tähtis küsimus. Uue nõukogulise intelligentsi loomisega täideti üks osa kultuurirevolutsioonist, loodi spetsialistide kaader meie tööstuse, põllumajanduse ja kultuurisuhetajamiseks.

Antud töö eesmärgiks on näidata intelligentsi kujunemisteed Eesti NSV-s 10. a. jooksul (1940-1950), mil kultuurirevolutsioon viidi enam-vähem lõpule. Selles intelligentsi kaadrite kasvatamisega kohati mitmesuguseid raskusi, leiti vigu ja saadi uusi kogemusi, mida peab näitama käesolev töö.

Töö koosneb: 1) sissejuhatusest, milles antakse lühikäikvaade kultuurirevolutsioonist, sellest, mida kujutab endast intelligents ja valgustatakse intelligentsi olukorda alates tema kujunemismomendist (19. saj. keskpaigast) seni kodanliku perioodi lõpuni (1940. a. juunini).

2) I peatükk kaarab perioodi 1940-1944 ja koosneb neljast alaosast: a) Nõukogude Liidu Intelligentsi kureerimisest. Seda küsimust puudutakse sellepärast, et Nõukogude Liidu Intelligentsi kureerimine oli meile eesküsimus, aitas vältida mitmesuguseid vigu ja kürendada ettevalmistustööd. b) Eesti haritlaskonna areng erimesel nõukogude aastal, mille jaoks nõukogulise intelligentsi areng tubli samm edasi. c) Intelligentsi areng Suure Isamaasõja perioodil. Selle aja kestel ei katkenud Eesti nõukoguliku intelligentsi areng, vaid jätkus Nõukogude tagalas. d) Intelligentsi olukord okupatsioonilises Eestis. Selles osas näidatakse okupantide hävitustööd Intelligentsi seas ja okupatsioonilise laastavalt mõju haritlaste tööle.

3) II peatükk kaarab aastad 1945-1950, mille kestel meil suudeti kasvatada küllaltki suur Intelligentsi kaader. Peatükk jaguneb kahte alaosaks: a) Vana Intelligentsi ümberkasvatamine. Osa Intelligentsist kasvatati vanast, kodanlikest Eestist tulnud haritlaste seast, kes omendasid uue ideoloogia ja asusid nõukogude röömu peale. Sellel küsimusel lahendamisel esines raskusi ja tehti rohkesti vigu. b) Uue noore Intelligentsi kaadri kasvatamine, mis toimus

peamised meie õppesutuste naudu. Käsitl-
takse Tartu Riikliku Ülikooli, Tallinna Poli-
tehnilist Instituuti, Tallinna Riikliku Kõnse-
rateoriumi ja vabariigi teisi õppesutusi.

4) Lõppsonas antakse lühike kokkuvõte tehtud
tööst ja tulemustest.

Töö kirjutamises on kasutatud mõnia-
gaid arhiivimaterjale Tõll arhiivist, ajalehti
("Linn ja Vasar", "Tallinnrahvalist", "Rahva Hääl",
"Puharvälane jt.), ajakirju ("Looming", "Besti Kol-
õvir", "Tõjasar" jt.). Töö kirjutamisel esinesid
mõningad vaskused, kuna põhimõttel mater-
jaliks olid ajakirjanduses ilmunud artiklid,
trükitud jne., mis ei anna tevivlikke ülevaa-
det käsitlatare küsimuste kohta. Neid tuleb
süstematisseada ja kasutada kriitiliseel, sest
õgand ajalehe materjal ei ole küllalt usal-
datav ning mõnikord sisaldab ka vigu.

Nõukoode Eesti intelligenti ettevalmis-
tamise probleemi ei ole meie ajaloolased rae-
mini uurinud ning seletõlle esnes küllalt
vaskusi mõningate küsimuste selgitamisel.

Pisesejehatus

Üleminekuga ühelt ühiskondlikult format-
sioonilt teisele kaasnevad ka muudatused
kultuuri valdkonnas. Kapitalismilt sotsialismi-
le üleminekuga toimub kultuuris tõeline mur-
rang - kultuurirevolutsioon.

Kultuurirevolutsioon teeb endaga kaasa
suured elu-olustikulised ja vaimsed muuda-
tused. Toimub rahva vaimse ümberkavata-
mise marksistlikke maailmavaate vaimus, sot-
sialistliku ideoloogia vaimus. Ümberkavamine
ei saa toostuda keda keatsovilise kodaa-
liku kultuuri ja ideoloogia liivideerimisest.
Kultuurirevolutsiooni teostamisel kasutatakse
ära mineviku loodud parimad kultuurivää-
tused. Kultuurirevolutsioon toimub koos üldise
sotsialismi ülesehitusega ja aitab kaasa sot-
sialistliku baasi kindlustamisele. Kultuurire-
volutsiooni tähtsaks osaks ja tulemuseks on
uus, nõukoguliku intelligentsi kujunemine.

Eesti algas kultuurirevolutsioon pärast nõu-
 kogude võime kehtestamist 1940. a. juunis. Kul-
 tuurirevolutsiooni läbiviimisel Eesti esinesid
 oma vikerused, võrreldes teiste liiduvabariik-
 dega. Kodanlik Eesti püüandis kõrgema ha-
 ridusliku taseme, kui see oli teistes liiduvaba-
 riikides peale Suurt Socialistlikku Oktoabri-
 revolutsiooni. Kultuurirevolutsiooni alguses
 oli meil võrdlemisi arvukas vana intelligentsi
 kaader, keda võis osaliselt rakendada tööle
 sotsialistlikes riigis. Palju aitasid kaasa Nõu-
 kogude liide teiste vabariikide kogemu-
 sed, kus kultuurirevolutsioon oli juba lõpule
 viidud.

Intelligents terdab ühiskonna elus era-
 kordselt tähtsat osa. Isegi kaasaegne rah-
 vas ei saa olla elujõuline ilma intelligentita,
 sest võimatu on kujutada see ilma insene-
 rita, arstita, õpetajata, agronomita, tea-
 duse ja kunstisindajata. Intelligentsi heia-
 kust ja arenemisastmest sõltub rahva kul-
 tuuriline tase, võime õigesti orienteeruda
 ühiskonna arengute labürintides.

Intelligents on sotsiaalne vaherihk, mis
 haarab oma ridadesse inimesed, kes tege-

leivad vaimse tööga. Oles vaherihiks, aga mitte klassiks, intelligent ei ole suuteline etendama iseseisvat poliitilist osa ühiskondlikus elus. Jotiaalses vaherihiks kujunes intelligent kapitalistlikes ühiskonnas, kus vastuolu vaimse ja füüsilise töö vahel muutus äärmiselt teravaks. Elukapitalistlikes ühiskondades intelligenti kui suuremat vaherihki ei oleud, mis olid ainult intelligenti algud.

Igas ühiskonnas on intelligent oma suuremas erandis valitsevate klasside tunnistuses. Sellest aga järgneb ka, et ta on kõikum. Kodanlikes ühiskonnas võitlus on mõni haritlane täna töörikklassile kaasatundja, homme aga võib ta minna reaktiivseks levi ja jälle vastupidiselt. Jotialistlikes ühiskonnas on intelligent töötavate rahva huvide eest võitleja, sest ta on võimeline tööraha hulgast ja võitleb sotiaalsmi võidu eest.

Kapitalistlikes ühiskonnas intelligent kuulub osalt oma sidemetega, vaadete jne. poolest kodanlike hulka, osalt aga palgatöölise hulka, vastavalt sellele, kuidas kapitalism järgit kokku surub alla intelligenti elutunne ja muudab ta kapitalistist sõltuvaks palgatööliseks. Seda küsimust on käsitlenud Marx

ja Engels „Kommunistliku partei manifestis“ kus on öeldud: „Kodanlus on riskunud pühaduse-
sära kõigilt tegevusaladelt, mida seni peeti au-
väärseks ja nilledele vaadati väga väinaga. Arsti, juristi, papi, muuletaja, teadusmehe on
ta muutnud oma maksetavaks palgatöö-
listeks.“¹ Imperialismi perioodil saab kodanlus
oma intelligenti ette nimikonnale vaenulikuks
eesmärgid - relvade valmistamise inimeste mas-
siliseks hävitamiseks ja rasside vihkamise ideo-
loogia õhutamise. Kaasaegne imperialistlik ko-
danlus muudab intelligenti kultuuri hävitamise
relvaks.

Osa intelligentist kapitalistlikus ühiskonnas
seob oma saatusse rõhutatud klasside saatusega.
Marxismi-leninismi klassid onistand suurt
tähtsust sellele intelligenti osale, kes täielikult
arves tööloklasi seisukohtadele ja aktiivselt
aitas kaasa tööstilise relva valmistamise
proletariaadile tema võitluses võime eest, sot-
sialismi eest. Tööloklas kapitalistliku ühis-
konna tingimustes ei suutnud luua endale
eksploaterimistest vabastamise teadust, sest
ühiskondlike tingimuste tõttu puudusid tal
võimalused küllaldasel määral tegutsedes
vainsel alal. Selleks ei olnud vajalikul mää-

¹ K. Marx ja Fr. Engels, Kommunistliku partei mani-
fest, Tallinn 1955, lk. 33.

val vaba aega ega ka vajalikke vahendeid.

Sotsialismi tingimustes on intelligents kvalitatiiivsed täiesti uus. Ta erineb kodanlasest intelligentsist oma noostis ja teguruse illoome poolest, ta on seotud kõigi juurtega töölisklassi ning talurahvaga.

* *
*

Eesti haritlaskonnast kui üksusest võib rääkida 19. saj. keskelt alates. Kuni selle ajani tegutsesid eestis sakslased - eesti rahva põlised vaenlased. Põlline eesti haritlaskond tekitab alles rahvuslikul ärkamisajal ja esmapoolest eesti rahvakooliõpetajate, väiseametrnike, vallakirjutajate jt. näol. 19. saj. 60-ndate aastate algul kujunes välja rida keskeid, kuhu kuulusid intelligentsi esindajad hakkasid arendama aktiivset ühiskondlikku tegevust. 1864.a. alates andis J. V. Jannsen Tartus välja ajalehte „Eesti Postimees“ e. „Nädalaleht“.¹

Petuburis ilmutati eesti harklastest kujunes sealne loogsa ideeline ja kultuuriline ühik tingimustes n. „Peterburi patriootide“ e. „rahvasõprade“ ring, kes kõige väljapaistvam koht kuulus maalikunstnik Johann Kölerile.

¹ vt. Eesti NSV ajalugu, kõige varemast ajast tänapäevani, II trükk, Tallinn 1957, lk. 237.

1864.a. ühines selle ringiga noor Carl Robert Jakobson, kes enne seda oli olnud katehisea-kooliõpetajaks ja nõstriks Tormas. Viljandimaal tegutsesid kohalikud haritlased P. Peterson, A. Peterson, J. Adanson jt.¹ Siin tekkis ka enamuse ko-oli-nn. Eesti Aleksandrikooli rajamise mõte. Kõl-tes 60-ndate aastate II poolist sai juhtivaks tegelaseks haritlaste hulgas C. R. Jakobson, kes aval-das „Eesti Postimehe“ veergudel kirjutusi. 1878.a. hakkas ta välja andma ajalehte „Lakala“.

Käsiteldava perioodi haritlaskond ei ol-nud ühtne. Selles oli kaks suunda: kodanlik-kerikaalne ja kodanlik-demokraatlik suund.² Kodanlik-kerikaalne suuna esotas oli 60-ndail aastail J. V. Jannsen, alates 70-ndail aastail tõusid üle J. Hurt ja nida teisi eel-lastest pastoreid. Nad astusid teatud mää-ral välja mõistmine esõiguste vastu, kuid hoidusid poolpärisõiguliku süsteemi tõrise-malt kriitikast. Manitsesid rahvast rahule jääma oma elukorraga. Kodanlik-kerikaal-ne suund läks aja jooksul iga enam Bal-timaade seisusliku korraga leppimise ja isegi selle õigustamise teele.

Kodanlik-demokraatliku suuna kõige silmapaistvamaks esindajaks oli kooliõpetaja,
 1 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 237.
 2 vt. Sealsamas, lk. 239.

hiljem ajakirjanik C. R. Jakobson. Seda suunda esindasid veel J. Köler, Fr. R. Kreuzwald, luuletaja ning kuleteadlane M. Veske, kirjandus- ja teaduslugu A. Reinvald ja Juhan Kunder, ajalehte toimetaja Jaan Järvi jt.¹ Nende eesmärgis oli kõigi pärisajajate igandite hävitamine Eesti ühiskonnas, balti-saksa mõisnike võime täielik purustamine. Nad peeldasid ja propageerisid rahvaste võrdõigustlikkuse ja sõpruse ideed. Võitlus balti-saksa mõisnike vastu otsisid nad liitlasi vene ühiskonnast.

19. saj. 80-ndate aastate algusest on andmeid ka kodanliku vabariigi idee tungimisest erindlikele Eesti intelligentsi hulka.² A. Dido (Tüdo), kes oli „Sakala“ raamatühistu ning Jakobsoni ja Veske mõttekaaslane, sõnastas ühes käsi-kirjalises luuletuses 1882. a. Eesti vabariigi mõtte.

Kodanlik-demokraatliku suuna esindajad ei kehtunud rahvast otseselt revolutsioonilisele võitlusele, kuid nad astusid järjekindlalt välja feodalkorra igandite vastu.

Rahvusliku intelligentsi kujunemist peeldab eestikeelse ajakirjanduse tekkinine ning trükkide arvu suur kasv. Pideva eestikeelse ajakirjanduse algust tähistas „Päru Postimehe“ ilmumise algamine 1857. a. Trükkide arv

¹ vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 240.

² vt. Salsamas, lk. 242.

oli kaotanud 19. saj. I poolega võrreldes sama sajandi II poolel 638-lt 6000-le.¹ Siaduse areenise keskus oli Tartu Ülikool, kus arenes erivõimelise ühiskondliku ja teadusliku mõtte. Arenes muusika (Saebelmann, Tüürpu, M. Kärma, K. Hermann jt.) ja kunst (J. Kõler, A. Weizenberg).

20. saj. alguses kasvab demokraatlike haritlaste arv kõrgemates õppeasutustes. Nad pärinesid linnakodanike, käsitööliste ja talupoegade hulgast.

Kirjanduses arenes kriitilise realismi suund, mille tähtsamaks esindajaks oli Ed. Vilde. Oma teostes ta paljastas balti paunite ja kodanluse riskjalinnust ning rahvavastast iseloomu. Peale Vilde kirjutasid veel sel perioodil E. Peterson - Türgava, A. Kitzberg jt.

Realistlike suuna kõrval tekkis kirjanduses antirealistlike reaktsiooni ühendav dekadentlik suund, mille viljejateks kujunesid „Noor-Eesti“ ühiskondliku moodustanud kirjanikud. 1905.-1907.a. revolutsiooniga läksid nad kaasa, kuid peale revolutsiooni lüüasaamist ta hakkas võitlema rahvalikkuse vastu. See osa „Noor-Eesti“ kirjanike (V. Kida-la, E. Enno jt.) loomingust, millele on iseloomuliku vormiga ühaldamine ja sümbolism, jäi

1 vt. Eesti Nõu ajalugu, lk. 254.

töötavatele hukadele vastuvõtmatus ja rõõm. Dekadentlikele meele reaktiivilise ideoloogia oli kodanlike käes relvaks, mille abil püüti paisutada töötavate hukade liikumist ja demokraatlikele riigandele rahvuslikele kodanlikele ideoloogilise mõju alla. See meind paljastati proletariaadi ja demokraatlikele riigandus-kriitika poolt.

Kriitiline realism tärkas ka kunstis. 20. saj. algul olid juhtivaimad kunstnikes P. Raud, K. Raud, A. Laikmaa ja A. Adamson. ¹ Nagu riigandusel, nii viies ka siin dekadentse nähtusi (K. Mägi, A. Tassa jt. loomingus).

Tanakaugune areng ja võitlus toimus teatris ja muusikaelus, teaduse vallas. Traditsiooniline uurimistöö renessans jäi endiselt Tartu. Teadus arenes tihedates sidemetes vene erindlike teadlaste ja teaduslike uurimise asutustega.

Oktoobrirevolutsiooni perioodil toimus haritlanonna hulgas terav diferentseerimine. Lot-riialitlike revolutsioon näitas kõige paremini, et intelligenti alamaht läks kaasa rahvaga. Oktoobrirevolutsioon tõi inimhonna ellu suure muutusi. Nõukogude valitus võttis vastu mitmed dekreedid (naadedreed, rahudekreed jt.).

Ühes tähtsamades dekreedides oli dekreed „Kiriku

1 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 324.

riigist ja keeli kirikust lahutamise kohta¹, mis kinnitati ja avaldati 21. jaan. (3. veebr.) 1918.a.¹ See kehtis ka Eesti, kus enamusele ajaloos loodi Eesti töörahva riik, kaotati rahvuslik surve, seati riik emakeelse õpetus keelides. Laialdasel rahvahulgal tõmmati aktiivset ja võtna poliitilist elust, intelligentsi teadvuses toimunud tõsised muutused. Nõukogude võtme repressioonide ja kontrerevolutsiooni võit Eesti ei suutnud kõike seda likvideerida. Väikesel kodanliku diktatuuri kehtestamise järel väljastatud põhiseaduse järgi muudeti Eesti riigisus.² Kodanliku diktatuuri kandjatel ei õnnestunud muuta kõiki haritlasi oma huvide väljendajaks. Parimad haritlased rakendavad oma jõud avalikult rahva teenistusse.

Eesti kodanlus kannas esoma oma rahvusliku intelligentsi kaadrit. Tartu ülikool loomis välja kodanliku partiidid, advokaate, agronome, arste, majandusteadlasi. Töötava rahva heaolu kõrgema hoidmise saamist taastab kodanlus õppemaksu pideva tõstmisega. Õppemaks tõusis 15. a. jooksul 15-20 kroonile.³ Kuni 1926. a. üliõpilaste arv kasvab, ulatudes 4651-ile⁴, kuid järgnevatel aastatel jooksul lak-

1 vt. M. M. Персиу, Острофская революция и ее влияние на развитие культуры, "Вопросы истории", nr. 11., 1954, lk. 17.

2 vt. Eesti Vabariigi põhiseadus, Tallinn 1920, lk. 5.

3 vt. "Klassivõitlus", nr. 6., 1935, lk. 6.

4 vt. Eesti arvestus 1920-35, Tallinn 1937, lk. 281.

kas nende arv vähenema, ulatuses 1939.a. 2689-i.¹ 1926.a. neodustarid töötajate lapsed ainult 5% üldõpilaste arvust.² Kes- ja kõrgemaals koolides kehtiva kõrge õpemaaku tõttu $\frac{1}{5}$ õpilastest, kes astusid renõppeantustesse, ei lõpetanud neid. Matvriaalsete ravuste tõttu katkestasid tööliste lapsed sageli ^{õpingud} algkoolis. Nii lahkus 1936.a. algkoolist seda lõpetamata 42% keeliastunudist.³

Kodanlikus õstis intelligentne eland ühtlane. Demokraatlik osa oli rohkem seotud rahvaga, reaktsiooniline osa aga jäi rahvast järgest kaugemale. Kodanlust teenendav haritlaskond jidi mürgitama noorsoo teadvalt kodanliku ideoloogiaga. Peamiseks vahendiks selles osas oli kodanlik riigandus ja ajakirjandus, mis ülistas kodanliku korra ning õhutas vene- ja nõunogude vastast laimuu. Võimeväedaste reaktsiooniliste riigarine rühma kuulurid A. Mäkk, K. A. Hindrey, A. Kirikas, K. Visnapuu jt.⁴ Näitena nimus Kirikase romaan „Nimed marmoritahvil“ (1936), kus oli maalitud mittetüüpiline kupa: töölinnooruk kasvab kodu- sõja käigus vendurud „vabadusvõitlejaks“ —

1 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 498.

2 vt. saalsamas, lk. 498.

3 vt. saalsamas, lk. 496.

4 vt. saalsamas, lk. 501.

aktiivsus nõukogude - vastaselt interventsioonist osavõtjaks. Sellele niijandus oli noorsoo vaimne laastamise mõjukas vahendiks. Samasugused taotlused esinesid ka kunstis, muusikas ja teatrielus. Kunst kaotas edeme sotsiaalse tegevlikkusega ja ütles lahti rahvuslikest traditsioonidest. Avalikult teinud valitsevat klassi ja tema kontrevolutsioonilisi eesmärke #. Vth - velin, M. Makroby jt.¹

Kodanlust teendav haritlaskond nõu-
 ules ühtset rahvust ja rahvaga neostöö-
 tanisest, neid tegelikult aitas ta igati kaasa
 rahvahulkaade haridusest emalehoidmise po-
 liitikal. Seda ei suutnud rajata ka kodan-
 luse ise. Näiteks niijutab Aug. Anst oma ar-
 tiklis „Rahvalähedane haritlaskond ja selle
 kasvatus“²: „Viimasil aastail on koos üldiste
 klassivahede suurenemisega kasvunud ka meie
 haritlaskonna suure osa võrdumise rahvast
 ja demokraatlikust kaasatöötamisest rahva-
 laiade hulkaade vajaduste rahuldamisest.

Ühelt poolt on mõjuväimust kasvunud egoistli-
 kest kaupmist - haritlase meeluse, teiselt poolt
 suurte haritlaskulkaade apoliitiline passiiv-
 sus.“³ Edasi närgib Anst, et vaatamata Intell-
 igentsi üha kasvavale kodanlustumisele, ei tohi

1 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 502.

2 vt. „Vaim ja Vaim“, Tartu 1940, lk. 15.

3 vt. Sealsamas, lk. 38.

ta unustada oma haideusega seetud kohustus
 üldise rahvuskultuuri ja töötava rahva vastu.
 Kuid see oli hõudja hääle kõbes. Intelligentii ir-
 dumine rahvast tuleks kodanliku ühiskonna
 olemusest.

Kodanlikeud tegelased arvavad, et kod-
 laseks võib saada ainult see, kes eraldub täie-
 likult rahvanassist. Lein Eliaser J. kirjutab, et
 selleks, et traktor isik suudaks omendada
 teaduse ja kultuuri taset edasivõrva mõleja
 kvalifikatsioon, on paratamatult, et ta oma
 vastava taseme peale tõuseks kõrgemale
 isegi sellest ühiskonnast, mida ta varem
 nimetatase akademilises haritlaskonnas.
 Selle kultuuritaseme omendamise pidi olema
 võimalik üksnes valdumisel rahvanassist.¹
 Kodanlike haritlaste arvates akademiline
 haritlaskond ei saa kaasa aidata rahvaha-
 riduse tõstmisele, sest ta on sellest juba ammu
 ülekaaranud. Parem oleks kui töötajad ei
 saaks haridust iseõppimise kaudu, sest see
 on parem sel puhul, kui need inimesed har-
 kavad veele oma esindajate kaudu nõud-
 ma tunnustamist ja arvestamist.

Kodanlusele läks korda ainult väikesed
 osa haritlasi muuta oma järgijateks
 1 vt. „Akademia“, Nr. 5, 1937, lk. 287.

ja suurel määral ideoloogidena. Enamik haitsid avaldada nii või teisti rahulolematust kehtiva olukorra suhtes. Kirjanikud kritiseerisid kodanliku korra pahesid, kirjeldasid tööraha raskest olukorda ja võitlust. Kirjanikeks -realistideks olid A. K. Pannsaare, M. Metsanurk, A. Järkson, J. Lütiste, J. Barbarus, F. Tuglas, A. Helt, E. Pannlaan jt. Kunstnikud A. Laikmaa, E. Vüralt, K. Linnard, A. Johani jt. läksid realismi teed, arendades rahvusliku kunstitraditsiooni. Illustreerijad kahtasid emaste keskkorraldusi. Kluse Eesti rahvuslikule operile pani E. Kav Cooperiga „Mõrklased“ (enslavatus 1928. a.) Teatris kanti ette progressiivseid lavatseid.

Progressiivne intelligents sattus range jälitamise alla alates 1920. a. Viivlikunstnik E. Tõnnel, kes tuli 1921. a. Eestisse kontsertreisile, räägiti ühinenine tema poolhoiu pärast tööloomadele ja ta saadeti maalt välja.¹ E. Tõnnel elas Inglismaal, kus ta leidis väga suurt poolhoiu tööraha hulgas. Jälitamise tõttu pidid Tartu Ülikooli broloogia teaduste doktor A. Sudova ja skulptor J. Koort migreeruma NSV Liitu.

Kirjandusliku relvaga võitlejate etteas,
 1 vt. „Rahva Hääl“, nr. 55, 6. märts 1958.

kes jätkendalt ja kaadikult võitesid rah-
 vahurade huvide ja progressiivse kultuuri
 est, sammusid eluutselised revolutsioonärid
 V. Kingissepp, J. Anveet, K. Pöögelmann, J. Lauristin,
 P. Keerdo jt. Neid paisati vanglainsse, mõrvati
 võt nad olid sunnitud oma kodumaalt lahk-
 ma. 1922.a. mõrvati V. Kingissepp, J. Lauristin,
 P. Keerdo jt. müüsid peaaegu kogu kodanliku
 perioodi vanglas. Nad vabanesid 1938.a. antud
 amnestia põhjal.

Kodanlikul perioodil tequtsunud prog-
 ressiivne intelligents sai nõukoqude võime päe-
 vil Nõukoqude Eesti intelligentsi tuemiseks
 ja uute põlvete kasvatajaks.

I peatükk

Intelligentsi kujunemine

aastail 1940 - 1944

Intelligentsi rüünemisest

Nõukogude Liidus

Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobri-revolutsiooni seisis võitnud proletariaadi ja tema partei es nüsimes spetsialistide kaadritest. Lenin oma töös „Nõukogude võimu jäjekordsed ülesanded“ näitas, et sotsialismile ülemine on võimatu tema rgasuguste teaduskarude spetsialistide juhtimiseta.¹

Nõukogude rügis oli olukord intelligentsi osas väga raske. Tsaari-Venemaa oli oma haridusliku taseme poolt väga madal, proletariaadi ridadest võrretnud vana intelligentsi peaaegu nullus. Proletariaadi allsurutud olukord ei võimaldanud tal kaadrisi omardada, Nõukogulik Intelligents ei saanud tekkida kohe peale poliitilise võimude kaaranist. Intelligentsi kaadrite problemi kaadati

¹ V. I. Lenin, Töed, 27. kd., lk. 221.

lahendamata kahe suunas:

- 1) vanade kaardrite kasutamine;
- 2) uute kaardrite ettevalmistamine töölisklassi ja töötava talurahva ridadest.

Küsimus suhtumisest vanasse intelligentsisse ja tema kaardrite kasutamist sotsialismi huvides ei oleud lihtne. Partei tuli selles küsimuses pidada teoreetilist ja praktilist võitlust antilennlike vaadete vastu ja teha selgitustööd töörahva hulgas. Vaenlased piidid väita, et ei ole vaja kasutada kodanlike spetsialiste. Selline seisukoht leidis poolehoidu osa tööliste ja isegi kommunistide hulgas. Vana intelligents koosnes oma enamikus expluataatorlike klasside esindajast. Neid haritlasi, kes olid sidunud oma saaduse tööliklassi saadusega, oli vähe ja nad ei suutnud meenta kogu intelligentsi palat.

Kogu vana intelligents jagunes 3 rühma:

- 1) rohken mõjuv ja kvalifitseeritud osa, kes juba Oktoobrirevolutsiooni esimestel päevadel eraldus ülejäänud intelligentsist ja kuulutas sõja nõuogude võimule;
- 2) vähen kvalifitseeritud, kuid rohkearvuline osa, kes kannab kannus paigal, oodates „paremaid aegu“, kuid hiljem läks nõuogude võimule.

poole;

3) vana intelligenti realse osa, kes ühines rahvaga ja läks kaasa nõukogude võimuga juuba Oktoobrirevolutsiooni algpäevil.¹

Intelligenti reaktsiooniline osa tegutses nõukogude võimu vastu, saboteeris partei ja valitsuse abinõusid tööstuses, põllumajanduses ja kultuurilise elituse alal. Vastastaheld said oma karistuse, kõhaleva osaga tehti verennise ja kasvatanise tööd ja nad asusid nõukogude võimu poolele. Kontra-revolutsiooniliste elementidega loimiti Lenini sõnade järgi: "...Nende väljajookimise ja asendamise intelligentiga, kes veel eile oli neile teadlikult vaenulik ja kes täna on ainult neutraalne, - selline on üsna käesoleva momendi tähtsavaid ülesandeid, "intelligentiga" koostöömuutuvate kõigi nõukogude tegelaste ülesanne, kõigi agitatorite, propagandistide ja organisatorite ülesanne."²

Partei hooldis kõigiti intelligenti eest, õpetas töölisi ja talupoegi temast eegu pidama ja tundma tema abi vajadust. Peamine vana intelligenti mass, erksudes lahti kodanlikust vaadetest ja vundumustest, asus koostööle tööelklassi ja talurahvaga ning töötas õlg-õla kõval uue intelligenti kaadritega.

1. vt. M. Krum, Коммунистическая партия - организатор и руководитель борьбы с буржуазией в СССР, Москва 1955, lk. 205.

2. V. J. Lenin, Prosvet, 28. kd., lk. 173.

Lõivuti vana intelligenti kasutamisega otsustas kommunistlik partei ette valmistada uut intelligenti töölisklassi ja talurahva ridadest, sest arenev tööstus ja põllumajandus vajab üha suuremal määral uusi spetsialiste. 1925. aasta aprillis formuleeris J. V. Stalin oma läkituses ülelühidulisele proletaarile üldpilaskonna kuuverentsele partei tähtsamad nõuded kaadrite ettevalmistamisel, arutades nõuete üliõpilaste ette kolm tähtsamat ülesannet:

- 1) saada sotsialistlike majanduse ja sotsialistlike kultuuri teadlikkus õhtajaks;
- 2) olla lahutamatus seoses töötavate massidega, saada ühiskonnategevusteks ja
- 3) suunata kogu tähelepanu teaduse emandamisele.¹

Töölisklass ei olnud saanud veel maa tööloenu perimeheks, kui ta ei olnud suutnud luua oma haritlaskonda, kui ta ei olnud vallutanud teadust, et selle alusel majandust juhtida. Loodi juurde uusi tehnilisi kooli ja õppeasutusi. 1921. a. loodi komsomoli initsiatiivil vabrikute- tehaste koolid, mis valmistasid kvalifitseeritud tööliste kaadrit tööstuse ja transpordi jaoks.² 1923. a. arutati maakooste koolid, kus üldhalduslike teadmiste kõrval õpetati kor-

¹ vt. J. V. Stalin, Teosed, 7. kd., lk. 82-85.

² vt. Учитель СССР, Москва союзная (1917-1917), Москва 1957, lk. 327.

tu agroneemia ja spetsialiseeritud aluseid.

Suurt tähtsust omas tööliste ja talupoegade organiseeritud õpingutele saamine kõrgemasse õppeasutusse partei, ajü ja komisjoni mobilisatsioon korras. Kõrgemase õppeasutuse vastuvõtul avestati klassipristsiipi. Esimajärg korras võeti vastu õppida soovijad proletariaadi ridadest. Ülkooli astuda soovijale loodi 3-aastase ettevalmistusajaga tööliste fakultetid. Suur osa kaadrite loomisel olid tööstuslikel anadeemiatel, milleid hakati looma partei komisjoni initsiatiivil 1924.a. Nende ülesandeks oli tööstuslike ettevõtete juhtivate tegelaste ettevalmistamine. Loodi mitmesugused kvalifikatsiooni tõstmise institutid, kursused ja ringide töö kaudu tõsteti töötajate kvalifikatsiooni jne.

Tänu pingdale tööle oli juba II viisastaku lõpus moodustunud uus sotsialistlik intelligents. „... Selle uue, rahvaliku, sotsialistliku intelligentsi tekkinemise“ rääkis Stalin oma aruandekõnes partei XVIII kongressil, „on meie maal toimunud kultuurirevolutsiooni kõige tähtsamad tulemused.“¹ Niiuikas uus, nõukogude intelligents pärineb töölisklassi, töötava talurahva, teenistujate ja intelligentsi

¹ J. V. Stalin, Leninismi küsimusi, lk. 549.

Esti haritlaskonna areng

esimesel nõukoode aastal

1940. a. juunipäevad tõid nurrangulise jõr-
de esti töörahva ellu - muutati kodanluse
võim ja töörahvas sai ise oma peremeheks.
Kees kodanluse muutamisega tuli rõvale hei-
ta tema reaktiivne kultuur, progressive,
demokraatlik osa tuli ära kaubada nõuko-
ode korra vajadusteks.

Nõukoode võimu kehtestamisega algas Estis
uus nõukoodelike intelligentsi areng. Töötav in-
telligents vabanes kapitalistlikust ojust. Tal-
põlved enam tavis end alandada kodanluse
teenimisega, aastate viisi tööd otsida, nagu
see oli lähedases minevikus. Proletariaadi
kiri ei saanud edasi areneda ainult kodan-
likust ürgist pärandatud intelligentsi kaad-
ritega, vaid vajab uut, nagu oma hingega
nõukoode korra üürge korvanud haritlast.
Aktiivselt hakkand tegutsema kodanlike pe-

riisodi progressiivsed haritlased (J. Barbaeus, J. Sütiste, K. Jakobson, J. Lauristin, A. Johanijt.). Eestise tulid Nõukogude Liidust vastava hariduse omandanud haritlased (Marland, Eichfeld, L. Kure, H. Moosberg, L. Reets jt.), kes sin tööle asusid. See intelligents sai uue intelligentsi tuunikaks ja noorte kaadrite kavatajaks. Uusi kaadreid hakkasid ettevalmistama vabariigi kõrgeimad õppeasutused (Tartu Riiklik Ülikool, Tallinna Tehnikaülikool (praeguse Polütehniline Instituut) jt.).

Tartu Riiklik Ülikool alustas tööd seotus uuel kujul. Usuteaduskond likvideeriti. Uute õpetajateks võidi riisi maresism-leninism ja vere keel. Üliõpilaste vastuvõtmine toimus teismus-til alusel kui varemini. Selleks loodi komisjon, kuhu kuulusid ülikooli rektor, EKP KK ja EAK esindaja, kellel olid abiks nõunajad. vastuvõetule arvestati katsete hindedeid, sotsiaalset päritolu ja varanduslikku seisukorda. Ülikooli uused olid avatud töörahva lastele.

1940/41. õ-a. ülikool võis vastu võtta 600 uut üliõpilast. Katsete põhjal võeti vastu 424 üliõpilast.¹ vastuvõtte ei toimunud majandus-teaduskonnas, kuna see korraldati ümber Tallinnas. Filosoofiateaduskond korraldati ümber

¹ vt. "Tartu Kommunist", nr. 2., 30. september 1940.

ajaloo-kuulteaduskonnas. Kõige suurem olitusega
 arstiteaduskonda. Suuremaid puudujääke vas-
 turõitavate uute õpõpilaste avamiseks tekkis õigus-
 teaduskonnas, ajaloo-kuulteaduskonnas ja väikeses
 mas ulatuses ka teistes teaduskondades. Uued
 õpõpilased olid peamiselt tööliste, talupoegade
 ja töötava intelligentsi võladest tulnud noored,
 kes viinud endiste aegade õpõpilastest oma-
 tõlise ellusuhetumisega, kurbedate töökatte ja
 tuuldunud nägudega.

Nõukogude Eesti valitsusel oli kavats korral-
 dada töötava rahva noortele kõrgematesse õppe-
 asutistesse astumiseks ettevalmistuskursusi. See
 oli vajalik ühepärast, et soses hoogsalt areneva
 sotsialistliku üheshitusega Eesti NSV-s oli teaki-
 nud tundur puudus töötava rahva keskest
 põlvenerud intelligentsistest tööjõududest eriti
 kõrgemat haridust nõudvatel tööaladel. 14. märtsil
 1941. a. andis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõu-
 kogu ühekohase määruse.¹ Kursustest võinud
 osa võtta töötava rahva noored, kes olid lõpe-
 tanud vähemalt üldharidusliku kooli 9-nda
 õppeaasta kursuse. Kursused pidid kestma
 6 kuud, mille jaoks omandati täielik kesku-
 kooli haridus. Kursuste õpilane pidi saama
 stipendiumi kuusi 200 rub. kuus, makseta õpe-

1 vt. Eesti NSV Teataja, № 29, 14. märtsik 1941, art. 382,
 lk. 976.

raamatud ja need õppevahendid. Kursuste õp-
lased vabastati töölt, kuid neile jäid nende kohad
all.

Seda näänust ei saadud aga ellu viia, sest
algar sõda katkestas sotsialistliku üleschitus-
töö eestis.

Nõurogude valitus lõi igati soodsad või-
malused õppimises. Pöölise, töötava talu-
mehes ja töötava intelligentsi lapsed vabastati õpe-
maamust. Kõrgemates ja eralades kes-õppean-
tustes müdi sisse stipendiumid. Kõrgemates õp-
peantustes oli stipendium 200 rub. kuus, eralades
kes-õppeantustes 85 rub. kuus. Stipendium
määrati 30% -le õppijate üldarvust ja just
neile, kes vajasid toetust.¹

Üliõpilamonna es seisid suurel ülesanded.
Tuli võitluse astuda kõinide varade vraadeti,
ellavamuste ja „põhimõtete“ et ennast leida.
Ülemineku ajajärk oli raskel, sest tagurlik el-
ment tegi kõin, et taristada edu ja mesne-
tada tõsiarju. Üliõpilastel oli ühine eesmärk
töölise ja talupoegadega - kaotada kapita-
listliku kova tagurlikud jäänused endi ja
teiste maailmavaadetest, võtta aktiivset osa
rahva majanduslikust, poliitilisest ja kultu-
rilisest elust. Pseuduste kõwaldamises tulst

kasutada kriitikat ja enesekriitikat.

Esimerel nõuagude võimu aastal meenus Tartu Riikliku Ülikooli peres välja hulk tõsuid nõuagelikke õppejõude (K. Kure, prof. J. Laube ja N. Püüss, dots. J. Kruus, prof. t. Koort jt.), kes ausalt ja vendluselt kavatasid uut intelli-
gentsi.

Ülikooli funktsionaalsetes etades ka vigu ja väärnähteid, ja seda just õppemassust vabastamisel. Õppemassust vabastati nõuagude korrale varemlikke elemente, kuna samal ajal erd
massustatud teelised nõuagude inimesed, kes pidid ülikoolist lahkuma, kuna neil ei olnud võimalik taruda õppemassi.¹

Teadlaste rahvusliku kaadri kasvutamiseks asutati kõrgemate koolide juurde aspirantuur. 1941. a. kevadel avati Tartu Riikliku Ülikooli juures Teadusliku uurimise Instituut rahensaentsiooniga, mille koosseisu oli komplekteeritud üle saja teadusliku kaastöölise. Instituuti pidi kavakohaselt idasi arendatama ENVD Teaduste Akadeemiaks.

Uue õpetajakaadri teerõhustamiseks alustas tööd Pedagoogiline Instituut, mis loodi Tartu Ülikooli juurde 1940. a. senise Doodautilis-Metoodilise seminari asendele.² Insti-

¹ vt. „Tartu Kommunist“, nr. 45., 20. november 1940.

² vt. sealsamas, nr. 38., 12. november 1940.

tuuti nõuti vastu ühisele lõpetanud isikutele ja üliõpilaste viimastelt kursustelt.

Ka Tallinna Polütehniline Instituut oli jõudnud viimase nõukoode aastaga refigureerida väärivaks kõrgemaas kooliks, kus töötas 147 õppejõudu ja õppis kolmes teaduskonnas kokku 1258 üliõpilast. Õppeaasta kestel suudeti enam-vähem teostada üleminek nõukoode süsteemile ja sellega paralleelselt lõpule viia eelmise uudele alustele rajatud õppeaasta töö.¹

Tartu Muusikakooli õpilaste arv kasvas 190-ks. Kooli juures töötasid muusikakooli alg- ja keskmastmed. Uute õppeaegade kohaselt kooli valmistasid ette muusikuid - pedagooge, koori- ja rahvaokestrijuhte jne.²

Pandi alus nõukoode loovatele organisatsioonidele - Eesti nõukoode riigianine, kunstnike ja heliloojate liitudele. Nõukoode Eesti intelligents, omandades marxistlikku - leninlikku teaduse aluseid, näritades esirindeliku nõukoode kultuuri kogemusi ja saavutusi ning kõike paremat mineviku kultuuripärandist, arenes viljakalt tööle.

Eesti nõukoode riiganduse ja kunstiajaloo osid aastad 1940-1941 otsustava murrangu aastateks. Need riigianine ja kunstnikud,

1 vt. A. Aetna, ENSV Tallinna Polütehniline Instituut Järga õpperaastate ajal, Kogumik "Järga päevade õpperaastate eestis. 1941-44", Tallinn 1947, lk. 389.

2 vt. "Sirp ja Vasar", nr. 3, 19. oktoober 1940.

kes juba kodanliku diktatuuri aastail pooldasid sotsialistlikku mõttealaadi, rakendusid rohkem pärast juunipöört Nõukogude Eesti ellu. Kõik enamused üsti kirjanikest ja kunstnikest asus otsustavalt sotsialismi poolele. See näitas, et nad olid säilitanud sidemed oma rahvaga, avaldanud vastupanu kodanlikele ideoloogiale, kuid sellele vaatamata ei jätanud see ideoloogia neile oma mõju avaldamata.

„Kodanlikes ühtis rõõmused ja kannadused kirjanikele ja kunstnikele on endisest ajast paratamatult külge jäänud mõningaid kodanlikele ühiskonnale omaseid harjumusi ja avamisi, isegi kui ta selle ühiskonnaga oli vaenijalal,“¹ kirjutas J. Sempes.

Keris eile kirjanike ja kunstnike ümberkavutamise küsimus. Vana põlvkonna juures võtab ideoloogilise ümberkavutamise protsess kauemat aega, mõnigi nõud ei anna see vajalikke tagajärgi. Samal ajal peab kasvama uus kirjanike ja kunstnike põlvkond.

Proletaarsed kirjanikud võisid nüüd avalikkusel välja anda oma teosed. J. Madarik (J. Lauristin) valmistas trükitud ette oma romaani „Vabariik“ esimese osa. Endine poliitvang L. Pärner avaldas rea luuletusi („Sügis

¹ „Leoming“, nr. 5/6., 1945, lk. 534.

vanglas", „Kabin ja vanqla“ jt.).

Eesti rahvusliku kultuuri demokraatlikud tegelased asusid proletariaadi positsioonile ja hakkasid suundama sotsialistliku realismi meetodit. Kirjandusteosed pidid matähelepanu pöörana rahva uue tõelisele elu kajastamisele. Esimesed, kuid mitte viiti õnnestunud katsed sel alal on K. Janobsoni „Osar Tütus astus üle läve“, M. Metsanurga ja M. Rauda ühenimelised novellid „Vennad“. Nis töodes esines pealiskaudsust ja abstraktsust.

Märgatavat edu saavutasid luuletajad. J. Lütiste avaldas 1940. a. poemi „Maanera pöördub itta“, kus ta suure kunstilise jõuga kirjeldas Eesti rahva võitlust uue elu eest 1940. a. suvel. 1941. a. algul avaldas ta luuletuse „Gruusiale“, mille keskseks ideeks on nõukogude rahvaste sõpruse idee. Rea luuletust, mis kajastavad Eesti rahva võitlust uue elu eest, avaldasid J. Barbarus („Mees laul“, „Mulle kadadul“ jt.), M. Raud („Oktoober“, „Mees kevad“), J. Lärner („Mitingul“, „Tervitus“) jt.

Kultuuri organiseerimises loodi Kunstnike Kooperatiiv, mille esimeheks valiti kirjanik J. Raudsepp. Paari nädala jooksul registreeriti. Eesti NSV ajalugu, lk. 532.

rus kooperatiivi ligi 100 kunstnikku. Tartus loodi Kunstnike Kooperatiivi Tartu Osakond.¹

Kunstis taastati sotsialistlike realismi võidulepääsu idealistlike neoklasside traditsioonid. Paljud kunstnikud, muigi tajusid uut, ei osanud seda rejtada realismi vormis. Esimendlikemadiks kunstnikes olid E. Kits, E. Roos, Ed. Vüralt, K. Liimand, R. Sagits, A. Baach, H. Johani jt. Tähepärane väärts A. Johani „Tõerohva ülestõus 21. juunil 1940.a. Tartus“, mis aga jäi lõpetamata.

17. novembril 1940.a. avati Tartus Kunstimuseum. Muuseumi koondati 121 kunstiteost maali, graafika ja skulptuuri alalt. 23. nov. avati Kunstihoones Kujutavate Kunstide Inkapitali sügisnäitus. Esitatud oli maali, graafikat ja skulptuuri kokku 156 teembit.²

Täit rakendamist leidis kunstnikkond Luure Sotsialistlike Oktoobrirevolutsiooni 23. aastapäeva tähistamise ettevalmistamisel, ettevõtete, ametiasutuste ja klubide kaunistamisel. Tallonnas tegeles oktoobripidustuste ettevalmistamisega 100 kunstnikku.³

Ertsis toimunud poliitilise murrangu positiivsed tulemused avaldusid kmekalt teatrilises. Teatrid nationaliseeriti. Ühe kuu kestel andsid

1 vt. „Sirp ja Vasar“, nr. 1., 5. oktoober 1940.

2 vt. sealsamas, nr. 8., 23. november 1940.

3 vt. sealsamas, nr. 3., 19. oktoober 1940.

Tallinna teatrid rea tähelepanu väärivard
 uudislavastusi, milles enam-vähem rahulda-
 valt lähendati sotsialistlikule taotlusele vasta-
 vate ideede lavakunstiline lähendamine („Esto-
 nias“ - „Side“, Draamateatris „Mees naja“, Töölos-
 teatris „Tanja“ jt.)¹ Teatrikülastajate arv kas-
 vas. Sageli näitlejad erinesid tööliste kontser-
 tidega. „Estonia“ näitlejad esinesid ühiskondlike
 organisatsioonide üritustel kuni 1941.a. juunini
 117 korda.²

Tähtsa ülesandena seisis intelligenti es-
 poliitkariiduslike töö biostamine, mille peamis-
 teks keskustes said rahvamajad, klubid ja ra-
 matukogud. Poliitkariidustöö edendamise läbi vii-
 miseks valmistati ette vastavad raadrit, kura
 massivõime-kerivõime õpetus ja nõukogude riigi
 kultuurilised saavutused olid kodanlikes kes-
 tis rahvale nähtavaks³ ja korraldati korr-
 si, kus valmistati ette 1146 tükki, seda kasu-
 tati poliitkariiduslike aparraadi komplekte-
 rinistes kesustes ja kohtades.³

Nõukogude Eesti intelligentil tuli oman-
 dada uus ideoloogia, mille nõuval toimetus võit-
 lus kodanlike ideoloogia ja selle iganditega. Uues
 kodanlike ideoloogia väljendusvormiks on religio-
 oson, mis on määratlenud inimesi vaimupime-

1 vt. „Lip ja Vasar“, nr. 2., 12. oktoober 1940.

2 vt. sealsamas, nr. 25., 21. juuni 1941.

3 vt. „Nõukogude Kultuur“, nr. 2., 1941, lk. 88.

dusega ja kavatand neid kodanluse neule-
kains teenreiks. Eesti Nõukogude Sotsialistliku
Vabariigi Konstitutsiooni järgi on kirik riigist
ja keel riikust lahutatud.¹ Religioon on vöö-
kas sotsialistlikule ideoloogiale, ta on kodanliku
lgand, mille vastu on vaja pidada teravat
võitlust. Uuevastasest selgitustöö ülesanded fra-
seeriti EK(L)P IV kongressi resolutsioonides, kus
on öeldud: „Laialdaselt arendada kannat-
likku ja pidevat uuevastast propagandat
tööraha, emäta kesise ja õpilaste keskel. Tõm-
mata uuevastaste tööle nõukogude haiglasand,
tradaand, õpetajad, artistid, agronomid jne.”²

Nõukogude võim pani suurt rõhku üldise
rahva haridustaseme tõstmisele. Õpilaste arv
keskides kasvab turduvalt. Kui 1939./40. õppeas-
tal õppis algkoolides (I - II klassini) 109165 õpilast,
nõ 1940./41. õppeaastal õppis 110580 õpilast. Kes-
koolides oli õpilaste arv 1939./40. õppeaastal 13536,
1940./41. õppeaastal 18077. Täiskasvanuile avatud
alg- ja keskoolides suurenes õpilaste arv 1218 in-
imese 1739 inimesele.³ Kõrgemad muetrikasoo-
lid laiendavad oma tegevust ja avati töölis-
noortele. Seal õppis päeviti töötavaid naud-
telasi, kunstilöölisi, õpetajaid jne.

Haridustööd teostati ka väljaspool kooli.

1 vt. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Kon-
stitutsioon, II trükk, Tallinn 1940,
lk. 17.

2 „Nõukogude Kultuur“, nr. 2, 1941, lk. 85.

3 vt. sealasamas, lk. 87.

Tõetavale rahvale loodi üldharidusline loengute korraldamiseks rahvaõpistud.

Nõukoode Eesti intelligenti tegi esimesel nõukoode aastal tubli sammu edasi oma arengus. Osa haritlasi oli vabanenud kodanlike ideoloogia iganditest ja rääs läinud sotsialismi üleshitava mügi euga. Teine osa jäi ärasotavale seisukohtale, et siis hiljem ettevaatlikult järelsammuda. Kolmas osa intelligentist, kes oli olnud kodanlike treueri hulgas, jäigi vaenuks uude korale.

Intelligentsi areng Suure Isamaa- sõja perioodil

Uue intelligentsi arengut pidurdas fašist-
like Saksaamaa vallaletung Nõukogude Liidule,
mille kestel Eesti ala oli saksa okupantide väi-
me all. Uue parimad hariduse- ja kultuuri-
tegelased siirdusid Nõukogude Liidu tagalas-
se, kus töö jätkus. Nõukogude Liidus töötas
elasi ka Eesti NSV valitrus.

Eesti intelligents alustas tagalas rohe pin-
grikest tegevust. 1942.a. hakati kunstitegelaste
koordama loodavasse kunstiansamblitse.
Ansambli peamiseks ülesandeks oli säilitada
esti kunsti rogu tema rikkuses ja mitmekesisu-
ses, heida tema loovaid kaadreid. Loodi
draamakollektiiv A. Lauteri juhtimisel, laulu-
ja tantsuansambel, mille üldjuhiks oli P. Põld-
roos, meeskoor G. Ernesaara juhtimisel, estoa-
diorkaester jne. Peiguse ressurss sai järelelask,
kus anti kunstiansambli korraldusse moodra

riinokson, 'gigant' sinduslikud meesid.

Edasi Riiklike Kunstiansamblike koostamine meesid silmapaistvad kunstitegdlased: A. Lauter, P. Pinna, M. Rungi, O. Lund, A. Barton, P. Rummo, A. Rebane, P. Paldreos, K. Tüd jt. Ansambrites hõlmasid tööle noored näitlejad, kes lõpetasid teatrikooli: J. Koger, L. Martin, V. Tammur jt. Jaroslavi saabusid kunstnikud E. Adanson, R. Paigrits, N. Tannames, kirjanikud J. Lemper, J. Vares-Barbarus, A. Janokson, J. Kärner jt., Riikliku Konservatooriumi direktor viuldaja V. Alunäe, heliloojad E. Kapp, G. Ennesaks, dirigent N. Goldschmidt jt.¹ Pöö alguse puhul korraldati 22. märtsil 1942. a. miting. Ansambrite kunstiliseks juhiks sai J. Lemper. Avalikku tegevust alustasid kunstiansamblid 26. aprillil 1942. a. esimese kontserdiga Jaroslavis Volkovi-nimelise teatris.² Esimesed kontserdid väljaspool Jaroslavi algasid mai lõpul. Esineti väikese 10-12-lükmelise brigaadidena. Kunstiansamblike riindebrigaadid said võitlejatele oodatud ja armastatud ühiskondlikeks. Moskvas esinesid esimeste kontsertidega 1942. a. juulis meeskoor ning septembris solistid Alunäe, Luts ja Lepnurm. Mõnekuulise tegevuse järel oli laulu- ja tantsuansambel andnud juba üle 70 kontserdi, kontsertbrigaadi

1 vt. „Punaväelane“, nr. 79., 19. veebruar 1942.

2 vt. „Lõjasaru“, nr. 3., 1943, lk. 128.

esinejate arv ulatus 150 inimeseni.

5. ja 6. detsembril 1942. a. esinesid kunstiansamblid Moskva avalikkuse es. ¹ Tšaikovski nimele. Kontsertsaalis esines sümfooniaorkester R. Matsovi juhatusel, segakoor G. Ernesaksa juhtimisel ja tantsuansambel A. Ekstoni juhtimisel. Kontserdist võttud esilauljad O. Lund ja A. Arder, organist K. Lepnurm, pianistid B. Luuk, T. Koba, A. Kleas, viiuldaja V. Klemäe, löellist M. Leevald ning suurem eesti draamanäitleja A. Lauler. Esineti veel Konservatooriumi suure saalis, Lütude Maja saamisaalis, Punaarmee Kesk-
majas ja pealinnas suurimais klubides. 10. detsembril algasid Moskvas ENSV liiklike džässorkestri kontserdid R. Merkulovi juhatusel.

1943. a. korraldati 6-kuuline ringreis, mille kestel anti kontserte paljudes Nõukogude Liidu linnades ja Punaarmee võitlejatele. Kui 1942. a. anti ligemale 400 kontserti, siis 1943. a. jooksul kaugelt üle 700 kontserdi, millest pool langeb sümfooniaorkestride arvele, mis anti sõjaväe osades, puhkekodudes, kaitglais jm. ²

Kunstiansamblike esinemiste suur arv näitas Eesti muusika ululist levikut, mida Eesti varem ei osanud reprodutsiooni. Heliloojad tõid uusi muusikalisi teoseid, mis kajastasid suure Isamaa-

1 vt. „Punaväelane“, nr. 393., 6. detsember 1942.

2 vt. „Rahva Hääl“, nr. 5., 4. veebruar 1944.

sõja sündmused ja võitlust vaenlaste vastu. Nõu-
kogude Eesti heliloojatest töötasid Nõukogude
tagalas E. Kapp, G. Ernesaks, H. Kõivits jt.

E. Kapi anne puhkes täiel määral õitule.
1942.a. kevadel järelvalvi tööle asudes lõi ta
oma suure nireva panoo, muusika rahvaeten-
dusele „Jumipäevad“. Suurt Isamaasõda ja
võitlust vaenlastega kajastab tema c-moll-
sümpoonia.¹

Orelikunstnik H. Lepreerm asus samuti looma
muusikalisi teoseid. Temalet on kantaaat „Puur
Oktsober“ J. Barbaruse sõnadele, kantaaat „Jüri-
öö“ M. Kaura sõnadele, „Leitu vaimatriisoni ve-
lile ja viulile“.

Mõlemad heliloojad olid astunud tubli
sammu edasi elulise, terve nõukoguliku
kunstiväsituse poole.

G. Ernesaks lõi kantaaadi „Põjasaw“, H. Kõivitsall
kõneid laulud „Uhti, uhti“ ja „Või-
dulle vastu“, B. Kõrver täiendas Isäisõnne
repertuaari.

Nõukogude Liidu tagalas elustas Eesti kunst-
nike tegevus. Kunstnikud töötasid mitmetes
liiduvabariikides. Nii töötasid skulptor F. Lan-
nanes ja maalikunstnik Edanson Põlvast
ANSV-s, maalikunstnik R. Laqits ja graafik

1. vt. „Põjasaw“, nr. 1, 1943, lk. 110-111.

B. Luuats, Kasakhi, NPV-s, graafik A. Bach, Jaros-
lavlis, G. Okas, K. Buman, A. Koidre, P. Havik jt.
olid Punaarmee. Suuremaid teoseid ei soo-
ned sõja alguse kuudel keegi, kuid väiksemad
teoseid tehti mitmed.

Organiseeritult andsid kunstnikud tööle
1942.a. esimesel poolel, mil nad vabastati
Punaarmeeist ja suunati oma viala tööle.
1943.a. jaanuaris astus senise Orgbüroo asemele
Eesti Nõukogude Kunstnike Liit. Timaatiliselt
näitlenud kunstnikud Tsamaasõja kanglas-
like päevi, kuid ka momente minevikust.
Kunstnike töö peegeldajaks oli nende ulatus-
lik osavõtte kunstinäitlustest. 1943.a. jaanuaris
korraldati näitus „Puur Tsamaasõda“, kus
oli eksponeeritud 56 teost 16 Eesti kunstnikult.¹
23. aprillil 1943.a. avati Moskvas jüriöö üles-
tõnu 600. aastapäeva tähistamiseks korralda-
tud kunstinäitus. Näitusel oli välja pandud
üle 150 teose - maali, skulptuuri, graafikat,
joonistusi, karikatuure jne., kokku 24-lt kunst-
nikult.² Tööd olid suures ulatuses jüriöö-
temaalised või eestlaste muistse vabadus-
võitluse teisi pärne näitlevad. Rõõmustas oli,
et kunstnikud suutsid lühikese ajaga korral-
dada sellise ühtse temaatikaga kunstinäi-

1 vt. „Lahva Hääle“, nr. 1., 8. jaanuar 1943.

2 vt. sealsamas, nr. 17., 1. mai 1943.

luse. See näitas kunstnike väga kiiret arenemistempot. Jüriöö ülestõuse kunstinäitusel olid tähtsamad tööd: P. Havinult „Ülestõusjate koosseis“, Adanson-Ericult „Eesti naised Jüriööle“, „Linnuse ehitamine“, R. Sagritsalt „Kannavere lahing“, Adanson-Ericu ja R. Sagritsa „Tavasa mõisa ümardamine“ jt.

Isamaasõja teemat käsitlesid paljud kunstnikud. Skulptor F. Tannames lõi Nõukogude Liidu nargelase A. Meri portree, mees- ja naispartisani portree, suure skulptuurigrupi „Isamaa kaitsus“ jt. E. Roosilt on „Partisanid“, A. Kaanikult „Müüripildurid“. Maalikeunstnik R. Sagritsal raemis „Eesti talu rüüstamine saksa okupantide poolt“, „Faiistikud metsikused okupeeritud Eestis“ jt.

Jaroslavis töötas tuntud eesti naisgraafik A. Bach saja graafiliste lehtede kallal, mis kujutasid partisane ja nende võitlust: „Partisani portree“, „Partisanide nõupidamine“, „Haavatud partisan“ jt. Graafikute siigaad, kuhu kuulusid Lurats, Bach, Vitkur, Kollom, Einmann, Luhter ja Väino, töötas saja ja isonistuste juures, mille üldtemaks oli „Kavaglaslik Tallinna kaitsmine suvel 1941.a.“

Palju teid oli pühendatud nargelastikule

Punaväele. Okas eritas nea esmise Punaväele
ja selle ühti väerõndistest, Eimaniel valmis
„Kõngituse Punaväele” jne.

Nõukogude Eesti kirjanimed (J. Barbarus,
A. Jakobson, J. Kämer, P. Rummo, J. Semper jt.)
aitasid kunstisõnaga kavatada massilist
kangelaslikkust Nõukogude Armei võitlejais.
Nad töötasid aktiivselt kaasa rinde ja tagala
ajakirjanduses ning raadiosaates.

Kirjanimed asusid kohe tööle, sest kodus
Eesti Riiklike Kunstiansamblike loomisega oli
vaja uut kirjanduslikku loomingu, mis kajas-
taks kaasaja uusi sündmusi.

1. nov. 1942. a. toimus Moskvas Eesti nõukogude
kirjanike, heliloojate ja kunstnike miting.¹ Mii-
tingu avas ENSV Ülemnõukogu Presidiumi es-
mes J. Vares-Barbarus. Kõnega viies ENSV kait-
duse rahvanõunik kirjanik N. Andresen, kes
andis ülevaate Eesti kirjamine seisust loomingu-
st Nõukogude Liidu tagalas. Kirjanimed
olid loonud 100 patriootilist luuletust ja
peemi, 20 jutustust, 2 suurt romaani, 5 draa-
mat ja ühevaatuslikku näidendit. P. Rummo
kirjutab draama „Pruun kate”, mis käsitleb
võitlust sakslastega Eestis.

8. ja 9. okt. 1944. a. toimus Moskvas Eesti Nõu-
kogu „Punaväele”, nr. 371, 13. november 1942.

koegade kirjamine Esimene Konverents, kus lehti koostööd kirjamine organisatsioonilistest ja loominguilisest tegevusest, anti ülevaade tuleviku ülesannetest. 10. okt. oli kirjandusõhtu, kus kirjanduslased ütlesid oma loomingu. Kirjanikud olid sõja ajal ära teinud tõhusa töö. Valitus sõja- ja võitlustemaatika. Proosast nimusid: A. Jakobsoni kogumik „Tules ja veres“, P. Kelderi kogumik „Taruja“, P. Rummo „Käntjalg Kalle“, M. Raua „Iha“ jt. Luuletat nimusid kogud: J. Barbaruse „Rehvastatud värvid“, M. Kemperi „Ei saa vaikida“, J. Kärreri „Kodumaa näsk“, „Vaha, ainult viha“, M. Raua „Tõjara“ ja mitmetelt luuletajatelt poemeid (J. Kärrer „Jürisöö“ jt.).

Lüüdnud Nõukogude Liidu tagalane, aruud vijanalt tööle esti tudlased, kes kõrgemates õppeasutustes, kes ettevõtetes. Tallinna Polütehnilise Instituudi rektor prof. J. Nuut töötas Tšujabinski Põllumajanduse Mõõnise Instituudi matemaatika katedri juhatajana. Prof. Altna töötas Nõukogude Liidu Riikliku Akademia juures. Edendalt töötasid keemikud A. Väärismaa, A. Kõll, E. Paalme jt. Samal ajal jätkati ka traditsioonilise tööd. Tartu Ülikooli rektor K. Kruus lõpetas suure uuringu kapitalismi arengut eestis, Tallinna Po-

liitkailise Instituudi õppejõud dotsent P. Volmer
uusis keemilise metallurgia probleeme jne.

1942. a. 6. det. toimus Moskvas Eesti intelligentsi fašismivastane miting.¹ Mitingust osavõtjad - Eesti õpetlased, arstid, agronomid, töõsnerid, kirjamehed, kunstnikud ja näitlejad teatasid Eesti intelligentsi nimel tema ettearvust võidelda säästmata jõudu sansa fašistlike valitajate vastu taksumaa täieliku puustutamiseni.

Nõukogude Liidu tagalas valmistati ka uusi koolideid Eesti jaoks. Juba kunsti-ansamblid is siid intelligentsi ettevalmistamise kooliks, kuna selle liikmeid saadeti õppima Moskvasse ja mujale. Eesti noortel võimaldati õppida Nõukogude Liidu kõrgimates õppeasutustes. Õppe- ja teotniskombinaadid töötasid Tšeljabinskis, Dmitrovi rajoonis, Moskva oblastis. Tambovis oli velskrite kool, Mõskvas ja kiljen Leningradis olid nõukogude ametiühingute ja parteitöötajate ettevalmistuskursused.

Võib öelda kolm aastat Nõukogude Liidus, pöördusid haigus- ja kultuuritegeland peale Eesti vabastamist tagasi vundunud nõukogude inimestena.

¹vt. „Punavälk“, nr. 397., 14. detsember 1942.

Intelligentsi olukord okupeeritud

Eestis

Saksa fašistidel oli Nõukogude liidule kallale tungides oma programm, mis nägi ette Nõukogude riigi ja rahva hävitamist. Ette oli nähtud ka Eesti rahva hävitamine.

Eesti rahva hävitamine toimus mitmes liinis. Alates okupatsiooni esimestest päevadest pandi toime massilisi mõrve ja vangistamisi, millega püüti rahva aktiivsem ja julgem osa kõrvaldada ning rahva üldist vastupanu halvata. Teisels meetodiks oli noorte melitamise eesmärgu ahistamiseks väljarändamiseks Saksamaale. Sellega kaanes töösuhendus Saksamaale, millest pidid osa võtma kõik haritlased, kes tahtsid enamalada õiguse õppida kõrgemaiskoolides. See oli ühelt poolt noorte haritlaste kodumaalet äravõimise, teiselt poolt saksastamise või saksa ideoloogilise mõju alla aritamise ees. Rahva mõtlemise ümberkujundamine

tähtsamas viisilises rahva vaimulikkusest väga tõsistest küsimustest.

Okupandid hävitasid halastamatult Eesti kultuurivarasid, püüdsid füüsiliselt hävitada ka Eesti intelligentsi paremiku. Eesti kõrgema õppeasutuste toimetus juhtis terror. Saksa fašistlike okupantide poolt nõrvati kohe okupatsiooni algul Tartu Riikliku Ülikooli 9 õppejõudu: A. Klumand, P. Leibel, L. Gulkovits, V. Päll, L. Silberstein, A. Kojand, E. Kruss, V. Lang, A. Loo-king.¹ Kõrvuti nõrvamisega toimus nõunogude meelste õppejõudude massiline ^(töölt) vallandamine. Nüüd leideti vanglaine ja viiakutati keeldus-
laagrisse küide kätte.

Fašistlikud okupatsioonivõimud ei loovide-
nitud otsuse ja ametloost Tartu Riikliku
Ülikooli. Toimetus õppetöö, kaitsi hegi väitkijate,
kuid rogu tegevusel puudus korrapärane iseloom.
Erialgu nõlbas ülikool alles vahendiks, mis
pidi aitama lastada Eesti intelligentsi ja õues-
tada rahva üldist vastupanu.

Pedagoogiline uurimisinstituudi loovide-
mine oli ülikooli okupatsioonialgute juhtide en-
meseis sammuks. Suletati peatselt ka ülikooli puu-
res tegevused ja nõunogude ajal reorganiseeriti
tud Pedagoogiline Instituut.

¹ vt. A. Koort, Saksa fašistlik okupatsioon ja Tartu Riik-
lik Ülikool, kogumik "Saksa fašistlik
okupatsioon Eestis 1941-44", Tallinn 1947,
lk. 254.

1942. a. jaanuaris etruskariid omapatsoonivõimud, et töjapidamise huvides kõlbab eestlasi ära kasutada, ja anti luba õpetöö alustamises ästi-, loomaarsti- ja põllumajandusteaduskonnas. Noortele teigi kõrgema hoiduse omandamise võimatus surduslik aastane töötusistus Jaksamaal enne kõrgemasse kooli pööramist. Lõplikult hävitas aga vähemagi ulatusliku õpetöö võimalused noorte, eeskätt üliõpilaste mobiliseerimine Jansa sõjaväkke.

Teaduslik uurimistöö seisis. Aruvalt mõned üksikud entusiastid jätkasid tööd oma käe peal. Nõukooli tööst kõrvaldati väljapaistvad teadlased, nagu prof. Keort, Vadi, Meera, Humal ja Riinaja. Nute teaduslike teostatavate kavatamisest ei olnud juttugi. Uurimistöö ei olnud mitte ainult vägivaldselt seisma jardud, vaid ka uurimistöö baasi ja rahva kultuuriväärtusi ähvardas kaalu. Linnalike ja hauldari arhüvimatejale veti väjja.

Oli üks „uurimisasetis“ - Rosenbergi „Etnoatsetab“, mis tegeles „bolševismi kõigi avaldumistvormide uurimisega“. ¹ Alguel ei lubatud eestlastel selles midagi kaasa teha. Kõljem aga, kui saastaste sõjaline lüüasaamine oli nähtav ning oli vaja värvata eestlastest äraandjaid, võimal-

1vt. N. Andresen, Jansa omapatsoon hävitas eesti rahvuskultuuri, Kogumise „Jansa jaistlik omapatsoon Eestis a. 1941-44“, Tallinn 1947, lk. 312.

dati ka eestlastel „teaduslikku“ tööd teha. Ja ülikooli õppejõudude hulgas oli neid, kes läksid avalikult üle sakslaste poole (Vasar, Hindriko, Sander jt.). Õigusteadusnõuna prof. J. Uuetsale, kes etendas okupatsioonivõimude rahvaettevõtete hulgas eriti rahjustavat osa, anti 2 teemat: „benebung eodene“ ja „Tartu ülikool bolševike valitsemise ajal“.¹

Antsoogiline eluord oli Tallinna Polütehnilises Instituudis, kes rannuti võimutsenud okupandid ja nende käsilased.

Okupatsioonivõimude hävitustöö oli suur meeskonnaline, kunstiline ja tehniline hulgas. Juba fašistlike okupatsioonivõimude nädalate jooksul, aug. ja sept. 1941 a., vangitati suurem osa neist progressivõimudest kirjastajatest, kes ühel või teisel põhjusel ei saanud vabaneeda Nõukogude tagalasse või kuhugi muju minna okupeeritud territooriumil. Nii saadeti kõige vabameelsetest kirjastajatest rohkem kui kolm viiendikku vanglastesse ja koonduslaagrisse J. Lewer, E. Tammeaar, J. Lütiste, A. Antson, R. Sirge, R. Kangro-Pool.² Vangistatuid lastati nii vaimsest kui füüsiliselt. E. Tammeaart viimistati rohkem kui 3 aastat jooksul ühest vanglast ja laagrist teise, kuni ta lõpuks suri 1945. a. Sarsigi lā-

1 vt. M. Andresson, „Saksa okupatsioonivõimude hävitamine Eesti rahvaettevõtetele, kogumik „Saksa fašistliku okupatsioonivõimude hävitamine 1941-44“, Tallinn 1947, lk. 313.

2 vt. O. Urgav, „Saksa okupatsioonivõimude hävitamine, kogumik“, lk. 328.

hedares koonduslaagris. Nii hukkusid veel teinudki. Mõned kirjandused pääsesid kergemini, kuid elasid hiljem alalise jälitamise ja üleküülamise ohus.

Põimus ulatuslik kirjanduse hävitamine. Täielikult kõrvaldati A. Alle, N. Andreseni, H. Kindi, A. Jakobsoni jt. looming. Üksikud teosed keeldati M. Nurnel, R. Pürgel jt. Keeldati ka nõukogude klassikute ja teiste maailma progressiivsele kirjandusele teosed.¹ Neid fašistlik terror ei suutnud kirjanduse tõsisemalt mõjutada. Eesti kirjanduse väärtuslikum osa säilitas ideelise puhtuse vaikimisega või üsna eukangele, omast ajast kaugel olevate teoste avaldamisega, nii sellens võimalust anti. Mõnel juhul õnnestus isegi jätta vabana väime avaldusi läbi tsensuuri postada. Levis uus folkloor, sarkastane satüüriline luule, mis leidis avaldamist rahvaluule vormis suuliselt nii ka kirjanduselt.

Eesti kirjandusest kaardusid ühinevad - eesti kultuurilule võõramad - sarkastide fašistide ideoloogia tunistuse (A. Taimet, A. Kivikas, A. Mäe jt.). Peale paari kehvete tööre nad ei suutnud ümbermidägi.

Kolm europatriisoriaastat löid kirjandusline kaardrite osalise hävitamise ja regamini paine-

1 vt. O. Ungart, Sarkastide kaardid Eesti kirjandusest hävitada, Kogumik "Sarkastide europatriisori aastal a. 1941-44", Tallinn 1947, lk. 329-330.

niisega, kirjandusvarade ja kirjastuste laostamisega eesti kirjandusele kaskeid kaasa, kuid ei suutnud suvetada raba loomingu vaimu.

Okupatsioon jättis kaskeid jälgi ka eesti kunstile. Pälisid Tallinna Kunstimuseum, Tartu Kunstimuseum, Tartu Kunstiinstituut (end. "Pallas"). Kõrs hävitiid ka keeles leduvad väärtused. Sakslased vedasid osa kunstivara sid välja. Eriti said kannatada NSV liidu tagalasse evakueeritud kunstnike mahajäänud tööd. Viidi ära Adanson-Erice 20 õlimaal, A. Pachi, R. Jaguila jt. teosed. Palju kadus ka algupäraseid teoseid. Sakslaste laastustöö oles veelgi suurem olnud, kui muuseumide töötajad poleks muuseumide varasid aegsasti evakueerinud mitmesse maakonda.

Suured siid fašistide kallale tungi ohvrid kunstnike hulgas. Hukkus A. Johani, kes 1941. a. sattus Tartu lähisel hävituspataljoni liikmena sakslaste kätte ning vintsestest järel surmati. Hukkusid K. Liimand, A. Roesileht, A. Laijo, Kunnits, Gori jt.¹ Ei ole väike na nende kunstnike arv, keda vintsestati vanglas, kuid siiski eluga pääsenud (J. Väeraharu, O. Kangilaski jt.).

Mis muutub eesti kunstnike organisatsioon

¹ vt. J. Lemper, Kunst Sarsa okupatsioonil Hmes, Kogumie "Sarsa fašistlik okupatsioon Eesti a. 1941-44", Tallinn 1947, le. 333.

hidene, siis need likvideeriti kohe. Likvideerimisel võeti „haridusdirektoriumi“ valduse ka kõik organisatsioonide varad.

1941.a. kindlale arenemistule arvestades kunstikoolid sulleti. Alles aasta hiljem avanes võimalus hakata mõtlema kunstilisele haridusele, kuid sõjakogude -algselt kõrgemaist koolidest ja nende edasiarendamise perspektiividest ei olnud juttugi. K. Mäe nimelise kõrgema kunstikooli asemele avati 1943.a. sügisel „Pallase“ kool, mis nagu avatud Tallinna kunstaast-töökool, oli ainult kitsas kutsekool.¹ Kõigile õppeasutustele lubati silmas pidades ainult nende kodanusaegset profiili.

Et uusi kujutava kunsti levimale suhtes kunstnike elamisvõimalused koos kunstnike elamisvõimalustega olid ära võetud, siis olid kunstnikud uut elamisviisi peamiseks naarahvade teide eest maalinisega ja joonistamisega. See töö ei andnud küll väljapaistvaid teoseid, kuid näitas sügavalt rahva osavõtte kunsti olemasoleva tingimustest ja enamatvõimelist kunstiloomingu abistamist.

Mõned juhivad ja direktiivid, mis kunstnikule esitati, on lähemal vaatlusel küllalt läbipaistvad: võeti fašistlikku temaatikat.

Kõigi Mt. kujutab kolme saksa kunstnikku

1 vt. J. Sempes, Kunst saksa okupatsioonilises Eestis, kogumik „Saksa fašistlik okupatsioon Eestis a. 1941-44“, Tallinn 1977, lk. 334.

sõjanapi „Võitlust ja kunst“ juhul, kus on kujutatud fašistide lahinguid ka õestis: „Kas ei oleks aeg ka meil endil mõelda sellele, kuidas jäädvustada meie nende meeste tegusid, kes jõudu mööda kaasa aitavad sassa sõjaväele“... ja edasi: „Õieti öelda, kas ei ole see võitluskoosuni väärt, et selle kujutamise jäädvõtmisele meil rahvuslike kunsti aluseks?“¹

Kuid meie kunstnikud, väljaarvatud arvult paar juhtu, ei läinud sellele liimile. Üks kunstnik kujutas hobuste jostmist metsas ja pani maali nimeks „Metsavennad“. Sellele allkirja tõttu leidis teos sassa sabaravakude poolt erakordselt kiitust.

Okupatsiooniajal Kunstid selged kunstilanguse tunnused. Ei leidu silmapaistvaid ega piisiva väärtusega teoseid, on aga vähe saskut, unnikuse jostmist. Sassa okupatsioonivõimud surutavad pikemaajaks välja elava huvi tuumaka, ideeliselt küllastatud kunsti vastu. Kui kunst ei läinud sassa fašistliku propaganda libedale talle, siis ei taastanud teda keegi minemast libedale nõudmise-pakkumise talle. Nõnda nihkus ta vähehaaval ära juhtivalt, suunavalt ideelis-kavvatavalt pinnalt, muutudes tuumobjektiks, odavaks meel-
 1 vt. „Postimes“, 15. august 1942.

lahetusena, ningis dipatsins. Üksikute pingutused kunstis ka okupatsioonil tingimustes kõrgel heida, olid määratud surjumisele.

Pärvalt andis Saksa tsensuur tunda end teatris. Põhist ja kunstipäraselt repertuaari lõiguti välja. Sakslaste maitse nõudis labasust ja voolinat ning sepärast pidid teatrid teadama väärtusetuid asju, nagu „Meinwädelad“, „Naisin ingli“, „Mees paremais aastais“ jne. Ei püüdnud ainult sellega, vaid teatud sunniti ka nõudmalt Saksa reles esinema. Näitlejate Saksa keele õppimine pidi kindlustama Eesti teatri tarbetuse ja peatse elivideerimise.

Eesti helilooming oli täiesti sõigutatud ja öieti ei ole Eesti heliloomingus ühtki teost näidata, mis oleks valminud okupatsiooniajal. Seevastu kuulati raadios põnevusega Eesti uusi helitöid, mis väljendasid eestlaste patriotselise tundeid suure Isamaasõja ajal Nõukogude Liidu taga. Sakslastel oli kavatsus korraldada laulupidu, kuid leiti, et rahva laulnõuete tegevus on hädakohtlik. Rahvanõuete kasutati muudkui otstarveteks ja rahval oli keelatud kogunemine.

Saksa okupandid ja nende käsilased (Mäe,

B. Meret, J. Uusots, A. Kivikas jt.) arusid Eesti ajaloo võltsimisele. Eesti ajalugu pidi kujutama kõige tihedamas seoses saksa ajalooga. Ühtselt ajaloost pidiid kõhelenud kõige selgenemat keelt kemaegsed kartsid Eesti. Esineti lõõnlausega „Eestist kui läänemultuuri elpostist ida vastu“. Veebruaris 1942. a. kõnelerid sellest koosolekul „Estonias“ nii Litzmann kui Mäe. Viimane ütles, et Eesti rahvas ja Eesti maa olid alati elpostil võitluses ida vastu.¹ Sama mõte läbis ka Litzmanni kõnet.

Lammutati kooli ja aanti hävitama Eesti intelligentsi esindlikumat osa, õpetajad, kes end 1940./41. a. näitasid kõurogude kova vendunud pooldajaina ja võtsid osa Nõurogude Eesti üleshitusist. Suur hulk paremaid õpetajaid kõrvaldati koolitööst või neid viitsutati alalissest ühest töökohast teise saates. Paljud paigutati vanglaisse ja koonduelaagrisse ning mõrvati. Illega püüti hävitada rahvusliku kultuuri alust maal. Keelis püüti eniplaanile suruda saksa keel. Ürdine õpetöö toimus korrapäraselt.

Eesti karitlased ignoreerisid vastavaid korraldusi ja läsisid küsimusest passiivse vastupanu korras vaikides mööda. #uti ka

¹ vt. „Eesti sõna“, nr. 45, 26. veebruar 1942.

antüöse võitluse tule.

*

*

*

Esimese nõukogude aasta kestel toimus eriti intelligenti seas diferentsseerimine: üks osa, kes oli juba kodarlike korra ajal nõukogulikult meelestatud, oli valmis kohe nõukogude korraga kaasa minema; osa jäi nõhulevale ja ärasotavale positsioonile; kolmas osa aga, kes oli nõukogude korrale vaenulik, jäi ka selleks. 1940-41. a. algas nõukoguliku intelligenti karvatamine, millest muudeti tiheda ainult algus, sest töö raskes fašistlike Saksaada kallale tungi tõttu.

Suurem osa sellest intelligentist, kes esimesel nõukogude aastal läks täielikult nõukogude võimu poole, läks Suure Ysamaasõja alates Nõukogude Liitu, kus jätkati oma ülesannete täitmist. Nõukogude valitsus hooldis kõigiti sellest, et need saaksid tagulas töötada ja õppida.

Okupatsioonid vestis läks osa haritlastest fašistide poole. Kõik osa, kes töötas nõukogude korraga kaasa, kiisati taga ja hävitati. Okupatsioonivõimude pealibrika ja nõukogudevastane propaganda mõjus intelligentile

ideoloogiliselt laostavalt. Letõttu ta osales
 harras hirmu tundma nõukogude võimu es
 ja sündis välismaale. Teatar osa aga ei lase
 mid end demagoogilisest nõukogudevastast
 propagandast mõjutada ning eetas nõuko
 gude kora taaskehtestamist. Mõnigi neist
 võttis aktiivselt osa partisaani võitlusest.

II peatükk

Intelligentsi areng

peole Suurt Isamaasõda

(1945 - 1950)

II peatükk

Intelligentsi areng
peale Suurt Isamaasõda

(1945 - 1950)

Nõuogulinnu intelligenti ettevalmistamine pärast Suurt Sõda oli väga tähtis ülesanne. Saksa okupatsioon avaldas laostavalt mõju meie haritlaskonnale. Eesti intelligenti reagi olid vähenenud sakslaste otsese terrori läbi. Osa haritlasi sattus okupatsioonivõimude mõju alla ja võttis omaks nende ideoloogia, millest hiljem oli raske vabaneda.

Suurem osa meie haritlaskonnast jäi siiski treenus oma rahvale. Seda tõendab ilmekalt meie progressiivse intelligenti näitumine saksa okupatsioonil lõpepäevil. Suurema osa kultuurivarade hävitamisest okupantide hävitusest on meie progressiivse haritlaskonna teinud.

Peale Eesti vabastamist rakendusid paljud haritlased aktiivsesse ühiskondlikku, poliitilisse ja majanduslikku töösse. Teine osa haritlasi jäi arastavale seisukohale, alles veel mitte vabanenud hirmust, mida olid sisendanud talle fašismi repressioonid. J. Käbin ütles, et enamikus oli see aus, poliitiliselt

end mitte millegagi määratud osa Eesti intelligentsist.¹ Sellele osale, kuid veel kõheltavalle osale haritlaskonnast tuldi appi, selgitati talle seda, mis on toimeunud, fulgustati ja tõmmati kaasa aktiivsele tööle.

Vaatanud suurele juustustele oli kultuurilise elu aladel määrata suurt ja pingeriikast tegevust. Teadlased, õpetajad, muusikud, heliloojad, näitlejad ja kõigi teiste kultuurialade töötajad said aru oma ülesandest — olla vabanevad Eesti rahva kultuurilise elu esotas. Meie kultuuri- ja haridustegelased asusid oma otse töö juurde.

Politiilist kavatusööd Intelligentsi seas juhtis ja suunas Eestiinaa Kommunistlik Partei. EKP mõistis hästi, et vana intelligentsi kaasatõmbamiseks aktiivsele tööle oli vaja tema seas elukõige teha suurt kavatusööd. Kuid samas oli vaja kavataada ka uusi Intelligentsi kaadred. Nende ülesannete täitmisele aruti kohe.

1 vt. „Eesti Bolševik“, Nr. 2., 1945, lk. 95.

2 vt. „Looming“, Nr. 1., 1945, lk. 13.

Vana intelligenti ümber-

kasvatamine

Esmajärgulise ülesandena hakkis üles vana intelligenti kaadri ümberkasvatamine. Selles osas tegi suure töö ära Nõunogude Liidu tagalas tegutsenud haritlasmõnd, kes peale Eesti vabastamist nohe tagasi tuli.

Suur osa meie haritlasmõnast oli tulnud kodanlikest keelidest ja üliksolidest ning nad olid paratamatult omandanud kodanliku maailmavaate. „On riidel“ ütles Eesti intelligenti kongressile Joh. Vares-Barbarus, „et üks aasta nõunogude võime ei suutnud veel meie haritlasi muuta pulgiteks, istetadvateks, nõunogude inimesteks, ja meie teadsime seda, kui me ses suhtes teekime endale reu-siooni.“¹ Meie haritlasmõnna teadvuse jäi alale palju umbusk, elavamusi ja iganevad kontseptsioonid nõunogude kova ja nõunogude Liidu suhtes. Neid elavamusi rüven-dasid sassa õupandid koos kodanlike

¹ „Postimees“, nr. 27., 3. veebruar 1945.

natsionalistidega. Vanad intelligentsid olid säilinud kodanliku ideoloogia ja andidega individualism koos raonandusliku suhtumisega kõigesse, natsionalistlikud elemendid - vaenu-liku suhtumise teistesse rahvastele jne. Esimene ülesanne oli neist jaanditest vabanemine ja oma maailmavaate kriitiline ümberkujuundamine.

Vana intelligentsi ümberkaavatamisel olid suurt tähtsust intelligentsi koosolekud ja kongressid. Juba 1944.a. lõpus toimusid mitmeid maksimaalsetes osades intelligentsi koosolekud, nagu näiteks Tartus 14. detsembril, kus arutati intelligentsi osa ja ülesandeid elerohva ülesehitustöös ning valiti delegaadid I vabariiklikule intelligentsi kongressile.¹

8. jaanuaril 1945.a. toimus „Estonia“ teatrisaalis Tallinna intelligentsi nõupidamine, et vahetada mõtteid ja parandada kultuuritöös erinevaid puudusi.² Nõupidamine avas EK(b)P Partei Tallinna komitee Propaganda- ja Agitatsiooniosakonna juhataja Uibo Tähtsavaani päevaneva punktis oli EK(b)P Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniala sekretäri Ed. Pälli kõne, kes ütles, et haritlaskond peab lakti saama kodanliku maa-

1 vt. „Nus Postimees“, nr. 66., 16. detsember 1944.

2 vt. „Lõpe ja Vasar“, nr. 2., 13. jaanuar 1945.

ilmavaate jäanuseist, mis mõjuvad talle tar-
kistavalt.

Pärast intelligenti koosolekute läbiviimist
maakondades tuli kokku I Eesti intelligenti
kongress, mis alustas tööd 28. jaanuaril 1945.a.
Kohale oli saabunud üle 700 delegaadi: üli-
keeli õppejõude, kirjanikke, kunstnikke, heliloo-
jaid, pedagooge, inseneri, arste, agronome ning
teisi kultuuri- ja haridustegelasi.¹ Kongressel
tehti kokkuvõtteid saavutustest ja puudustest
senises töös ning juhtitati tulevike ülesanded.

Kongress märkis ära, et hävitlamanna
töös oli tehtud edusamme. Nõrja kuu jõe-
me, mis oli mõõdunud Eesti vabastamisest,
oli tõusnud meie loov kultuuridele varemest
ja kätte saanud oma tõusuhoos. Reguleerid
kõik teatrid, mis olid esimesel nõukogude
aastal, väljaarvatud Narva teater. Uute
kutseliste teatritena avasid oma uused Pär-
de teater ja Vene teater Tallinnas. Lühikese
ajaga liiti ja renoveeriti meenid „Estonia“,
„Varemuise“ ja „Eudla“ teatri jaoks. Lühigi
sõja ajal said kannatajate nii teatrihooned
kui näitlejaskond, oli teatri töö väga
intensiivne. 2. jaanuaril toimus Eesti NSV
teatritegelaste, näitlejate, näitefultide, krii-

¹ vt. „Sõja ja Vasar“, nr. 5., 3. veebruar 1945.

titute, draamavirjanike jt. poolt Eesti Teatri ühingu antamine, mille esimeheks sai A. Lauter.¹

Okupatsioonivastast võitlustest välja tulnud näitlejad koondusid uute loostuste ja virguva kunstitahtega. Neile otsustasid Nõukogude Liidu tagalast keevakumerunud teatrijõud usotada A. Lauteri ja P. Pinnaga, kes olid saanud seal tõelise nõukogulike kooli kunstiansambrites. „Estonia“ juhiks sai A. Lauter, Draamateatri kunstiliseks juhiks P. Põldreel ja Noorsooteatri L. Martin. Teatrid andsid inimesel soovjal rea rahuldavaid lavastusi (Tšaikovski oper „Jevgeni Onegin“, Puccini oper „Bohem“, Kalmani operett „Ilves“ jt.)

Töötas Riiklik Fõlharmoonia, mille struktuuri kuulusid koorid, orkestrid ja solistid. Fõlharmoonia kunstiliseks juhiks oli G. Ernesaks. Fõlharmoonia juurde loodi 80-liikmeline meeskoor, džässorkester, rahvatantsukollektüüf. Rahva kunstilise isetegevuse pehtimise eesmärgil asutati Rahvalaoningu Keskmaja. Loodi ka Tõrvekunsti keskus terve rea töökodade ja ateljedega. Matuslikke teoseid andis looma muusikute pere, nagu G. Ernesaks ja E. Kapp, kes alustasid algupäraste

¹ vt. „Põlv ja Vasar“, nr. 1., 6. jaanuar 1945.

espirite loomist jne.

Põhisõnavõtuga „Intelligentsi ülesanded majanduslikus ja kultuurilises üleshitustöös Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis“ esimes kongressil SK(b)P Keskkomitee sekretär N. Karstam, kes näitas ära intelligentsi ülesanded nõukogude korra kindlustamisel.¹

Isamaarõda siolnud veel lõpule jõudnud, fašism poleud perustatud. See olekord seadis iga üsti haritlase ette vajaduse võtta sisetult sisetult, määrata kindlaks oma positsioon käimasolevate võitluste järel kui ka tulevikus. Osa kodanlikest igandist mitte rahanenud haritlasi uskus veel fašistlikestaksamaa võidusse ja jäi äraotkavale siinohale. Nõju avaldajid ka piiritaha põgenerud kodanlikeud tegelased, kes hakkasid sealt oma tööstustööd tegema. Kehelivaid ja oma kohta mitteleidvaid haritlasi tuli aidata vigadest ülesaamisel.

Nõukogude haritlaskond on kutsutud tundama juhtivat osa sotsialistliku ühiskonna üleshitamisel. See nõuab temalt sotsialistliku ühiskonna arenemiseaduste tundmist. Sellest järeldub, et üsti intelligentsil oli tarvis põhjalikult tutvuda maustami-

¹vt. „Sirp ja Vasar“, nr. 5, 3. veebruar 1945.

leninismi teooria ja praktinaga, et suuta vabarenda oma kodarikust maailmavaadest. „Haritlaskonna töö saab olla ainult siis edukas, kui ta peale erindlike praktika tunde ka erindlike teooriat, marksismi-leninismi teooriat, kui tal on selged ja kindlad progressiivsed sisukohad poliitika, etika ja moraalil rüsimustes“, ütles Karstam oma kõnes.¹

Käiga palju pöörduti kongressil tähelepanu uue ideoloogia omendamise küsimusele. Prof. H. Kruus oma sõnavõtus teostas, et elli haritlaskonnal tuleb omaks võtta nõukogude ideoloogia, sest ainult see võimaldab õiget orienteerumist praeguse uue aja rehkendatud probleemistikus ning er aluseks igale haritlasele nende ülesannete täitmisel.²

Uue haritlaskonna nõrkus seisus selles, et ei osatud konkreetses tegevuses rakendada marksismi-leninismi teooriat. Kõikides ei sisunud mitte ainult selles, mida oli vaja juurde õpida, milles oli vaja süvendada oma teadmisi, vaid ka selles, millest oli vaja vabarenda. Vabarenda tuli kõigepealt kodarik-natsionalistlikest vaadetest.

Vana haritlaskoadri väärtuse otsustel

¹ „Sõja ja Vastus“, nr. 5., 3. veebruar 1945.

² vt. „Talurahvalet“, nr. 13., 31. jaanuar 1945.

see, kuidas nad töelavad uue ühiskonna
üleshitamiseks. Lusa tööga parandavad harit-
lased oma enimmused rahva ja kodumaad vastu.

Intelligenti kongress oli suureks poliitiliseks
sündmuseks meie vabariigi elus. See näitas
meie haritlaste valmisolekut võtta kõige ak-
tiivsemalt osa Nõukogude Eesti rahvamajanduse
ja kultuuri taastamisest.

Intelligenti kujunenise ja arenenise kü-
simisele pööras suurt tähelepanu EKP, kes
arutas intelligentide puutuvaid küsimusi
EKP(b)P Keskkomitee VI plenumil 1945. a. märtsis.
Plenumi ja intelligenti kongressi vahelisel pe-
riodil olid vabariigi parteiorganisatsioonid
saavutanud nimetaniväärse muuangu
töös intelligenti hulgas. Haritlaskonnas töös
esines ka mõningaid puudusi, millele
plenum juhtis tähelepanu. Riiklik Filhar-
moonid töötas mitlerahuldavalt, esitades
kavas labasid, kunstilist ja poliitiliselt
madalatasemelisi teoseid. Kirjanike Liidu
kui intelligenti kandvaima keskkonnas töös es-
nes suuri puudusi. Rahven kui 50-liikmeline
kirjanike pere ei suutnud luua head kon-
takti rahvahulgadega. Kunstnike Liit ei
näidanud üles küllaldast aktiivsust kunsti-

töeliste kaasatõmbamisel ühiskondlikele tööle. Parteiorganisatsioonidel tuli senisest rohkem tähelepanu pöörata intelligentidele. Krütika ja enesekriitika abil nõueldati õpetajate, arstiteaduse ja põllumajanduse alal töötajate ning kunstiteöliste töös erinevad puudused.

Juhitudes I esti intelligentide kongressi ja SK(6)P keskkomitee VI pleenumi otsustest, asus suur osa neie vanemast intelligentist oma maailmavaadet ümberkujuandama, harkates õppima marxismi-leninismi teooriat. Selles loodi 1946. a. sügisel Tallinnas Marssmi-Leninismi Õhtuülikooli juurde kunstiteöliste fakultetid, kuhu võeti vastu 234 kuulajat.¹ 1947. a. sügisel võeti vastu uus kursus - 52 inimest. Intelligents tuli edulakalt toime oma õpetööga. 1947. a. seeritas eksamid 142 inimest. 65 haritlast seeritas partei ajalehes eksamid hindelle "väga hea". Nende hulgas olid A. Lauter, S. Vaarandi, M. Lurgi, O. Lurd jt. Üle kogu maa võtsid haritlased osa poliitilisest õppetööst, kas ringides või iseseisvalt õppides.

Alguel oli suur puudus partei ja nõukogude asutuste töötajate kaadritest. Sõja ajal tagalas mitmetel kursustel ettevalmistatud

¹ vt. "Sirp ja Vasar", nr. 13., 27. märts 1948.

töötajatest ei jüsaanud. Selles, et valmistada
 Me parteialase viharidusega töötajad, asu-
 tati Vabariiklik Partei kool, mille lõpetas juba
 1949.a. 94 inimest. Kolme aasta jooksul andis
 kool ligi 400 viharidusega töötajat.¹

Uusi kaadreid kavvataid Maavõim-
 leninismi Õhtuülikoolid Tallinnas ja Tartus,
 kus iga aasta lõpetas üle 100 töötaja. 1949.a.
 lõpetas Tallinnas Maavõim-Leninismi Õhtuüli-
 kooli 220 töötajat, Tartus 140 inimest.²

Vana intelligentsia kaadri ümberkavvata-
 misel omasid suurt tähtsust NSKP ajaloos-
 ed ettevõtted („ajalehtede „Zvezda“ ja „Leningrad“
 kohta, ooperi „Suur sõprus“ jt. kohta). Nendest
 ettevõtetest juhindudes, paljastas ka meie partei
 nõunogude korraldaja vaerulikke elemente. 1949.a.
 paljastati kodanlik-estetistlikud teatrikriiti-
 kud K. Kask, R. Kangro-Pool, G. Pegolessov, I.
 Levin jt., kel oli alahindam suhtumine nõu-
 kogude teatrisse ja näitekirjandusse.³ Nad esi-
 tasid oma artiklites rahjulikke kodanikke
 ideid, väikisid surruks teatrite loominguks
 kodanikeks.

Paljudel meie kultuuri- ja kunstiasutus-
 tes töötavatel isikudel esines veel vige ja mõ-
 ningaid kodanlike ideoloogiate jäänuseid, mil-

1 vt. „Sõja ja Vasar“, nr. 32., 6. august 1949.

2 vt. sealsamas, nr. 28., 9. juuli 1949.

3 vt. „Looming“, nr. 5, 1949, lk. 596.

liste vastu tuli võitlust pidada. Kuuld nende võ-
 gade enimmise ei tähendanud, et nad olid ko-
 danelikud rahionalistid. Mõned harrasid ne-
 de vigade kandjaid kodanlikes rahionalisti-
 deks tembeldama. Näiteks M. Mäek nimetas ko-
 danlikes rahionalistideks K. Kreusi, N. Andre-
 unit, J. Surperit jt., kes tema arvates aktiiv-
 selt pidurdasid Eesti nõukogulike rahvus-
 kultuuri arengut, tanistasid noorti, ande-
 kate kirjanduse, kunstnike, heliloojate jt. kuus-
 ti alal töötajate ideoloogilist ja professionaal-
 set kasvate ning edutamist. Kodanlike rahio-
 nalistide kuuleksiks käsilasteks tembeldati
 A. Lauter, M. Raud, P. Põldress, K. Uud jt. kul-
 tuurilises juhtivat osa etendavad tegelased.¹

Kõik need kultuuritegelased viibisid Suure
 Isamaarõja päevil Nõukogude Liidu tagalas,
 kus nad töötasid hästi ja osandasid palju
 kogemusi. Peale Eesti vabastamist tagasi pöö-
 rudes olid nad viimesed, kes asusid meie kul-
 tuurilise taastamisele. Loomulikult võis neil
 kodanlike võgandeid, nad tegid suuremaid ja
 väiksemaid vigu, neid täielikes kodanlikes
 rahionalistideks neid nimetada ei oleud jök-
 kust, Nad said oma vigadest aru, vabane-
 sid neist ja töötavad edusalt edasi.

¹ vt. "Looming", nr. 5., 1950, lk. 529.

Teadusliku tegevuse arenes samuti koogsaet, juba 1945.a. 14. juulil algas esimene teaduslik sessioon Tartu Riiklises Ülikoolis.¹ Töö toimus 11 sessioonis, kus eritati kokku 43 ettekannet. Ajaloo sessioonis kanti ette prof. H. Kreusi „Eesti kodanliku vabariigi välispoliitikast a. 1918-1940“, prof. H. Moora „Madal- ja kõrg-desti probleem ajalooliselt“ jt.

Pähtsamaks sündmuseks vabariigi teaduslikus elus oli Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutamine 1946.a.² Selle koosseisu kuulus 13 instituuti, keskraamatukogu, 3 muuseumi ja 2 teaduslikku seltsi. Instituutide komplektcerimine kaadritega oli erialgu seotud raskestega, kuna teadlaste arv kodanikus Eestis oli rändlemisi püüratud ning väheres saasa fa-üstlike enepatsioonil päevil veelgi lundurast. Vanema põlve teadlaste - J. V. Viski, P. Kogermani, J. Eichfeldi, H. Moora, P. Kriste jt. juhtimisel kavvas järkjärgult noor teadlaste kaader.

1948.a., kui Teaduste Akadeemia oli tegut- seud juba 2 aastat, kuulus Akadeemia koos- seis 14 tegelüiget ja 10 korrespondeerivat lü- get ning tema instituutides töötas üle 500 tea- duse alal töötaja.³ 1947.a. vältel töötas Aka- demia läbi 190 teaduslikku temat, mis olid

1 vt. „Sirp ja Vasar“, nr. 29., 20. juuli 1945.

2 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 587.

3 vt. „Sirp ja Vasar“, nr. 15., 10. aprill 1948.

vahetult muutud meie vabariigi rahvaarvamuse arendamisega.

Järgnevatel aastatel arendas Teaduste Akadeemia pingulist tegevust. Teaduslike uuringute kava sisaldas laialdaselt ülesanded kõigilt aladelt.

Kõrgemate õppinutute õppejõud suundasid teaduslike kraade. 1948. a. jaanuaris andis Tartu Riikliku Ülikooli õpetatud nõuniku vanemõpetaja K. Herile filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi.¹

Teaduslike seminoid toimusid pidevalt igal aastal. 1948. a. 15. juunil lõpeti 4 päeva kestnud Tartu Riikliku Ülikooli teaduslike seminar, kus esitati rohkesti teaduslike uuringusi.² Teaduslikele seminaridele ei erinevad inimesed õppejõud, vaid ka üliõpilased. Eesti NSV 10. aastapäeva tähistamiseks korraldatud teaduslikele seminarile 1950. a. juulis esitati 12 ettenannt mitmet viialalt.

Intelligentsi töö suunamiseks ja parandamiseks korraldati pidevalt intelligentsi koosolekuid ja konverentse. Näiteks toimus 1948. a. märtsis Tartus maakondlik intelligentsi II konverents.³ Konverentsil analüüsiti olulis-poliitilist kasvatustööd maakonnas ning anti asjalikke

1 nt. "Sõja ja rasked", nr. 2., 10. jaanuar 1948.

2 nt. sealsamas, nr. 25., 19. juuni 1948.

3 nt. sealsamas, nr. 12., 20. märts 1948.

juhtnõõre töö edasine parandamine. Selgus, et kultuuri- ja rahvamajades olid etteanded madalal ideoloogilisel tasemel, intelligenti osavõtte ühiskondlikust tööst oli nõrk.

Koosvõtteid intelligenti tööst tehti I Eesti intelligenti kongressil, mis toimus 21. märtsil 1948. a. Tallinnas.¹ Kolme aasta jooksul, mis oli möödunud intelligenti I kongressist, oli Eesti haritlaskond ära käinud suure arenemise. Valdav enamus haritlaskonnast oli kõvale hitunud igasugused nõrkused ja ärasotamised ning arunud otustavalt nõukogude võime poole. 1945.-1948. a. oli juurde kavanud palju uut nõukogude intelligenti. Kõrgemad koolid andsid tööstusele, põllumajandusele ja kultuurile aladele 256 mitteadlast, nendest Tartu Riiklik Ülikool 160 ja Tallinna Polütehniline Instituut 83 lõpetajat.²

Peale I intelligenti kongressi korraldati pidevalt intelligenti nõupidamisi maakondades. 1949-1950. a. teimusid intelligenti nõupidamised Tartus, Põltsamaal, Raplas jm., kus vahetati töökoogenusi. 16. okt. 1949. a. toimus Tartus maakondlik intelligenti koosolek, kus ettepanedega „Nõukogude intelligenti ülesannetest poliitiliste ja teadusalaste teadmiste levitamisel

1 vt. „Lirp ja Vasar“, nr. 13., 27. märts 1948.

2 vt. sealsamas.

töötajate loimades hulkaades" misles EK(b)P Tartu-
maa Komitee sekretär Keer. Maakonna intelli-
gentsi töö ulles osas oli nõrk. Maakonna 550 õpe-
tajast oli ainult 2 poliitiliste ja pedagoogilaste
Pedagoogilise Levitamisega ühingu tegevliikmed.¹

Parem ei olnud olukord ka põllumajanduse
alal töötava intelligentsiga. Maakonnas oli üle
90 agronomi ja 200 lootehniku, ühingu liik-
meid oli nende hulgas ainult 6 ja neistki töota-
sid 3 maakonna reskandustes. Läbi viidavate
ühingute kvaliteedis ja temaatikas misles suuri
puudusi. Vähe pöörati tähelepanu võitlusle
kodanlikele nationalismile ja kommunistide
vastu. Intelligentsil tuli aktiivsemalt
osa võtta ühingu tööst.²

27. novembril 1949.a. korraldas EK(b)P Rap-
la vallakomitee koos valla a/jü organisatsioon-
dega Rapla kultuurimajas ülevallalike maa-
ntelligentsi päeva, millest võttis osa ligi 350
inimest: vallas asuva Eesti NSV Pedagoogilise Akade-
emia Põllumajanduse Instituudi kuusiku foor-
aali töötajaid, õpetajaid, agronoome jt. naha-
like intelligentsi esindajaid. Vahutati massi-
lises poliitilises ja kultuurilises töös saavuta-
tud kogemusi.³

1950.a. veebruaris viidi läbi intelligentsi

1 nt. "Edasi", nr. 246, 18. oktoober 1949.

2 nt. saalsamas.

3 nt. "Sirp ja Vasar", nr. 49, 3. detsember 1949.

nõupidamise Pätsamaal.¹ Nõupidamisel peatuti intelligentsi ülesannetel seeses Eesti NSV 10. aastapäeva tähistamisega.

Intelligentsi kasvatanise ja loomise küsimust suunas pidevalt SKP, kes areutas neid küsimusi peenemitel ja kongressidel. 1948. a. toimunud SK(b)P V kongressil märkis N. Karotamm oma aruandekõnes, et meie kõrgemate koolide juhtimine oli paranenud.² Paranes ideeline ja poliitiline töö õppejõudude hulgas. Kriitika ja enesekriitika arendamisega võtsid nü mõnedki õppejõud (Koot, Kleis, Vaga, Kruus jt.) arvestatavalt sõna ajanirjanduses oma varasemate ibastõigete vaadete kohta.

Meie juhtivate organite süstemaatilise ja kvalifitseeritud töö haritlaskonna poliitilise ja nõuhooleliku kasvatanise alal andis tulemusi. Vana intelligents vabanes iganditest ja vigadest ning aitas tööle nõuhoolede võime poolel.

1 vt. "Sirp ja Vasar", nr. 7, 18. veebruar 1950.

2 vt. N. Karotamm, "Sotsialistlikel teel", Tallinn 1949, lk. 385.

Uue noore intelligenti kaadri

kavvatamine

Intelligenti kaadrite loomise teieks teus oli uue noore intelligenti kavvatamine, mis toimus meie kõrgemates õppeasutustes, tehnikumides. Uue intelligenti kaadri kavvatamisega tuli kokkuda palju raskesti. Osa üliõpilasi, just vanemal kursusel, kes olid õpinud päitlikku okkupatsioonil aastail, olid põhiliselt kodade lapsed ja nad ei tahtnud keidagi omaid võtta nõukoguliku maailmavaadet. Nooremad kursused ei valmistanud nii suurt murd, sest sin olid juba enamuses tööliste ja talupoegade lapsed.

Õnne õpetöö alustamist taastati koolid, mis olid kannatada saanud päitlikku okkupatsioonil päevil. Inventar ja hõbeaadid olid laiali vetud ja kadunud, kõrgemate koolide ja teiste õppeasutuste kauder oli vähenenud terroril läbi, osad õpetajail aga puudus vajalik kvalifikatsioon.

Partei Riikliku Ülikool oli eriti raske olukorras. 19 õppehoonet oli purustatud täielikult, laboratooriumide riistadega laiali kantud jne. 1944.a. oktoobriks jõuti nii kaugelt, et ülikool võis alustada õppetgevust. 17. novembril toimus avaahtus, kus inimes kõnega rektor prof. Koort, kes andis ülevaate ülikooli olukorrast saksa okupatsioonipäevil ja peale Eesti vabastamist. Samas ta näitas ära õppejõudude ja üliõpilaste ülesanded uelseivas töös.

Ülikoolis asusid tööle esindlikud õppejõud. Ülikooli võeti vastu tööliste, talupoegade ja töötava intelligentsi lapsi, kellest pidid saama esnejuulikuud haridusala töötajad. Sellest nõudest ei peetud aga alati riiki ja ülikooli pääses ka kodanliku elementi, kes ei suutnud nõudekogu nõuda heatahtlikult.

1945.a. võeti Partei Riiklikule Ülikoolile vastu üle 900 uut üliõpilast.¹ Vastuvõtmekatsade tulemustest selgub, et üliõpilaste teadmiste olid nõrgad, peaaegu ainult rahuldavad hinded. See on selitatar sellega, et noored ei saanud küllaldast hariduslikku ettevalmistust ennepeetud Eesti järgmisel aastal tulemused paranesid. Avati mitmed uued osakonnad, sest tarvidus vastava raadri järele oli suur.

1. vt. PRi Arhiv, vastuvõtmekatsade tulemuste andmed. 1945.a.

Üliõpilaste arv kasvab pidevalt. Kui 1946.a. õppis ülikoolis ligi 2100 üliõpilast¹, siis 1950.a. õppis 3168 üliõpilast.²

Üliõpilaste sotsiaalne koosseis oli muutunud. Enamuse moodustasid tööliste ja talupoegade lapsed. Näiteks 1947.a. oli üliõpilaste koosseis järgmine suhtes järgmine:³

töölisperkonnast	- 542
talupoegade perekonnast	- 700
teenistuja perekonnast	- 546
sõjaväelaste perekonnast	- 13
muu perekonnast	- 16

Vastuvõetavate uute üliõpilaste arv kasvab iga aastaga. 1948.a. lubati NSV Liidu Kõrgema Hariduse Ministeriumi otsusega Tartu Riikliku Ülikooli vastu võtta 650 uut üliõpilast. Nist õigusteaduskonda - 75; ajaloo-reele-
teaduskonda - 75; arstiteaduskonda - 150; füü-
sika - matemaatika teaduskonda - 75; loomaarsti-
teaduskonda - 50; bioloogia-geograafia teadus-
konda - 50; põllumajandusteaduskonda - 75;
rehitektuuriteaduskonda - 25 ja metsandus-
teaduskonda - 75 üliõpilast.⁴

1 vt. Statistilised andmed üliõpilaste arvu kohta õppeaasta alguseks vsm. 79-kr järgi, Tartu Riikliku Ülikooli õppeosakond, Taimin N° 2-11, 1946.a., TKÜ Arhiiv

2 vt. Saalsamas, 1950.a.

3 vt. Statistilised andmed Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste päritolu ja rahvuse kohta (1. v. - 1947.), TKÜ Arhiiv

4 vt. "Sip ja Vasar", nr. 25, 19. juuni 1948.

1949.a. võeti ülikooli vastu 700 uut üliõpilast. Nende hulgas oli 240 kolhoosnikute last, millel uue talurahva last, kellele nõukoode kordavas te haridusele.¹

Ülikoolis võimaldati õppimine ka mitte-stationaarselt. 1948.a. õppis ülikoolis üle 200 mittestationaarse üliõpilase kolmes võimaldatud teaduskonnas - õigus-, ajaloo-keele- ja füüsi- ja matemaatika teaduskonna matemaatika- ja osakonnas.²

Lõpetajate arv Tartu Riiklikus Ülikoolis kasvab iga aastaga. 1949.a. lõpetas ülikooli kokku 300 kõrgema haridusega spetsialisti, 1950.a. lõpetas üle 400 üliõpilase.

Üliõpilaste hulgas arenes ka hoogne teaduslik tegevus. Moodustati üliõpilaste teaduslik ühing üliõpilaste mitmesuguste teaduslike ringide ühtseks juhtimiseks. 1948.a. 3.mail algas I üliõpilaste teaduslik teaduslik konverents P.RÜ-s.³ Pöötas 11 sentrioni, kus osales 40 teinart. Üliõpilaste teaduslik tegevus arenes ja laienes iga aastaga. 1950.a. 25. III - 2. IV toimus üliõpilaste III teaduslik konverents.⁴ Konverentsi plenaristungil viies ettepanekuga ajaloo-keelateaduskonna üliõpilase K. Püli van teenal „Tartu Töölise ja Soldatite Nõukoogu te-

1 vt. „Edasi“, nr. 263., 6. november 1949.

2 vt. „Sirp ja Vasar“, nr. 2., 10. jaanuar 1948.

3 vt. sealsamas, nr. 18., 1. mai 1948.

4 vt. sealsamas, nr. 13., 1. aprill 1950.

grousest". Söö toimus 15 sektoris, kus ositati kokku ligi 90 tükki. Konverentsist võtsid osa küllalised vanaabariikidest.

Kõrgema haridusega spetsialistide ettevalmistamist teostas iduuti Tallinna Polütehnilise Instituuti, mis alustas õpetööd 15. novembril 1944.a. Tallinna Polütehnilise Instituuti ihuus kogu peale Eesti vabastamist uus direktor prof. Altna koos teiste teadlastega Nõunõude Liidu tagalast. Materiaalid kaotused ei olnud nii suured kui ülikoolil. Rida hukunud varemuid professooreid asendati nooredate õpejõududega.

Nagu Tartu Riiklikus ülikoolis, nii aenes ka Polütehnilises Instituudis vilgas tegevus. Siin asutati 1947.a. sügisel ürii, mille koosseisus alustas tegevust 9 erialast ringi: keemia-, ehitus-, majandusprobleemide-, tööstus-, kaubandusring jt.¹ Toimurid teaduslikud konverentsid. Nii näiteks algas 10. aprillil 1950.a. III ürii teaduslik konverents, kus ositati 45 tükki mitmesugustelt teadusaladelt.²

15. novembril 1944.a. avati Tartus Riiklik Kunsti-Instituut.³ Instituuti võeti vastu 82 õpilast. Sööd alustas 4 katedrit:

1 vt. "Sip ja Vasar", nr. 13., 27. märts 1948.

2 vt. saasamas, nr. 15., 16. aprill 1950.

3 vt. "Uus Postimees", nr. 41., 17. november 1944.

maali-, sulptuuri-, graafika- ja täiesti uuna monumentaal- ja riikimaalikaladele. Instituudis aruol tööle 4 uut õppejõudu, es tulid Nõukogude Lõdu tagalast: Aavia, Roos, Einmann ja Bach.

Kunstivise kaadrite ettevalmistamisega hakkasid tegema Tallinna Riiklik Konservatoorium, Tallinna Riiklik Tarbekunsti-instituut, 2 muusika-keskkooli, 3 muusika-algkooli, draama- ja balletistuurid.¹ Draamastuudio alustas tööd 1. märtsil 1945. a., ku he võeti vastu 30 õpilase ümber. Asutati terve rida tehnikumne tehnilise haridusega intelligenti kaadri ettevalmistamiseks.

Meie vabariigi muusika-õppeasutused loendavad oma tegevust iga aastaga. 1949. a. võeti vastu Tallinna Riiklik Konservatooriumi 27 uut üliõpilast, Tallinna Muusikakooli 45 uut õpilast ja Tallinna Lastemuusikakooli üle 70 õpilase.² Tööle suunati esimesed lõpetajad. 1949. a. lõpetas Tallinna Riiklik Muusikakooli 22 noort, Tartu Muusikakooli 12 noort. 1950. a. lõpetas muusikaõppeasutused rida andmeid noori. Tallinna Riiklik Konservatooriumi lõpetas 8 noort, nende hulgas B. Kõrver, A. Kiikla ja L. Normet jt.³

1 vt. "Talurahvaleht", nr. 35., 22. märts 1945.

2 vt. "Sirp ja Vasar", nr. 36., 3. september 1949.

3 vt. sealsamas, nr. 26., 1. juuli 1950.

Tallinna Muusikakooli lõpetas 15 noort: L. Bit, L. Inakova jt. Tartu Muusikakool andis 1950.a. 14. lõpetajat. Kõik lõpetajad asusid tööle meie vabariigi mitmesugustes kunstiasutustes ja mõnedki neist on saavutanud suure populaarsuse.

Eesti teatrite jaoks valmistas kaadred Eesti NSV Riiklik Teatrinstituut, mis alustas tegevust 1946.a. 1949.a. saatis instituut välja oma esimese kooli. Lõpetas 18 noort - draama- näitlejat. Parimate lõpetajatena võib nimetada S. Kilgast, E. Alaküla, J. Urui ja H. Kallaved.¹ 1950.a. lõpetas instituudi II kool - 21 noort lavastustunnet (O. Sinn, L. Kurmo, K. Tilda jt.).² Noored näitlejad asusid tööle vabariigi teatrites.

Näitlejate kaadred valmistati ka Moskva Teatrinstituudis, kus avati 1948.a. Eesti stuudio. Seal õppisid tuntud näitlejad, nagu V. Kiple, R. Tren, A. Lott, K. Kiisk, J. Orjulas jt.

Kirjanduslike kaadrite järelkooli kindlustamiseks loodi 1949.a. Tallinnas noorte autorite koondis. Esimene maakoosolek toimus 14. juunil. Noorte autorite koondised loodi samuti Tartus ja Pärnus.

1 vt. "Sirp ja Vasar", nr. 28., 9. juuli 1949.

2 vt. sealsamas, nr. 24., 8. juuli 1950.

Uue intelligenti kasvamine toimus ka töeliste ridadest. Töötajal oli võimalus õppida õhtukoollises, mittestationaarsetes osakondades. Korraldati kursusi, kus anti tehnilisi teadmisi, et valmistada kaadreid tööstuse juhtimiseks.

Noori ei saanud kasvataeda ainult spetsiaalsete teadmiste ja oskuste andmisega, vaid neid tuli kasvataeda ka ideelis-politiliselt. Stalin on öelnud: „Ei ole vaja, et spetsialist - meedik oleks ühtlasi spetsialistiks füüsikas või botanikas, ja vastupidi. Keel on olemas üks teadusharu, mille tundmine peab olema kohustuslik kollektiivile kõigis teadusharudes, see on marksistlik-leninlik teadus ühiskonnast, ühiskonna arenemise seadustest... ei saa olla ainult... meelduva teadusharu spetsialist, ... peab olema ühtlasi poliitik ja ühiskonnategelane, kes elavalt on huvitatud oma maa saatusest, kes on tuttav ühiskonna arenemise seadustega, oskab neid seadusi kasutada ja püüab aktiivset osa võtta kogu maa poliitilisest juhtimisest.“¹

Peamine töö selles kasvatusloigus langeb ühiskonnateaduste katederile kõrgemates õppearu-

1 J. V. Stalin, Leninismi küsimusi, lk. 558.

tustes, mille töö vormidena olid loengud, semin-
 aarid, õpingid. Üliõpilaste ideoloogilisele
 kasvatusle aitavad kaasa ühiskondlik-po-
 lütilised üritused, süstemaatilised loengud
 NSV Liidu sise poliitikast ja rahvusvahelisest
 olukorrast, kirjandus ja kunstiline isetege-
 rus.

Mis noore intelligentsi koradrite ette-
 valmistanise töös tehti na vigu ja esines
 puudusi. Suures puuduses oli see, et töölis-
 te ja talupoegade lastele ei korraldatud
 Hevalmistuskursusi enne ülikooli astumist.
 Nad olid ju hariduslikult madalamas
 tasemes, sest neil polnud okupatsioon-
 päevil võimalust süllaldadelt õppida. Kor-
 raldati ainult okupatsioonil ajal ülikooli
 lõpetanud isikule lisaeksamid ühiskonnateo-
 dusest.

* * *

Tõjajärguile aastail saavutas hautilaskond
 tähelepanuväärseid tulemusi.

Eriti suurt edu saavutasid eesti muusik-
 akultuuri alal töötajad. J. Erresaks, M. Saar,
 B. Höwer jt. leidsid palju uusi laule, milles

näidatavate eesti rahva poolt nättevõidetud vabadust, tema leevat tööd, rahu ja rahvaste sõprust. 1944-1948. a. löid heliloojad 582 muusikalist teost: E. Kapi ooper „Taulleigid“ (valmis tagalas, kuid tegi veel mõningaid ja-kandusi), G. Ernesaksa ooper „Pühajärv“, E. Kapi ballett „Kalevipoeg“, 31 mitmesugust lavamuusikat, 43 sümfoonilise muusika pala, 259 koorilaulu, 78 sololaulu jne.¹ Nagu näha, oli palju tehtud, kuid mõnigi teos kannatas sisuliselt veel suurte puuduste all. Koorilaulude suure arvu kõrval oli vähe häid ja rahvalikke koorilaulu.

1949. a. toimus G. Ernesaksa uue ooperi „Tomide rand“ esietendus. Eesti NSV 10. aastapäevaks valmis E. Kapi heroilis-patriootiline ooper „Vabaduse laulik“. Eesti muusika arengu vedaks demonstratsiooniks oli 1949. a. septembris toimunud eesti nõukoguliku heliloomingu dekaad.²

Edusamme tegi ka kirjanike pere. Meie kirjanikud olid rõhavas enamikus pöördusid paljuga ühe poole, annutades oma aineid riiklikult tänapäevast. Leodi teoseid, mida võib nimetada mäindavaks, aktuaalseks ja parteiliseks kirjanduseks. Pege-

1 vt. „Lipp ja Vasar“, nr. 13., 27. märts 1948.

2 vt. Naisamas, nr. 39., 24. september 1949.

nuse astus nida noori kirjnikke, nagu J. H-
kenäe, M. Kesamaa, A. Saar, V. Vileandi jt.

Juhtival kohal esli kirjanduses olid es-
mestel sõjajärgsetel aastatel luule ja draama.
Luule peamiseks motiivideks olid nõukogude
rahva võit fašistlike anastajate üle, rahv-
liku töö paatos ja nende suurte muudatuste
rajatamine, nida tõi rahvale nõukogude
võim. 1945.a. kuueks luuletuskogudest võis
märkida M. Rana "Uued sillad", D. Vaaran-
di "Põleva laotuse all" jt. Luule alal, mis
rajatas sotsialistlikke üleshitustööd, olid
kunstiliselt õnnistumataks J. Inuuli
"Jämesuu poiste brigaad" (1948), D. Vaaran-
di "Kohar rand" (1948) ja "Selge hommikul"
(1950) jt.¹

Proosa alal ilmesid 1945.a. A. Kivdi "Mets-
kand", Fr. Püglase memuaaridekaamat "Est-
mene välisreis", A. Jakobsoni "Sadam udu ta-
ga" jt.

Mie draamakirjanikud täiendasid
teatri repertuaari. Selles osas oli juhtivaks
A. Jakobson, kelle tähelepanuväärsemaks teosteks
on "Elee tsitadellis" (1946), "Nõitlus rindejone-
ta" (1947), "Kaks levi" (1948), "Ehitajad" (1950) jt.²

Lugijate simpatia võitis A. Kivi 1947.a.

1 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 579-580.

2 vt. sealsamas, lk. 580.

avaldas ta oma draamatööse „Tägaranna meest kalakünnar“ ja 1949.a. näidendi „Luu lähed, seltsimees direktor?“, milles ta kujutab üsti kalurite võitlust oma elu ümberkujundamisest.

1949.a. avaldas H. Lebercht jutustuse „Valge koordis“, milles ta käsitleb suurt murrangut Eesti kellas.

Edukaalt töötasid kirjanduses Ed. Männik, E. Kuusten, O. Tooming jt. Eesti nõukogude kirjanduse loominguilise kerge demonstratsioonias oli 1950.a. Moskvas toimunud Eesti kirjanduse ja kunsti dekaad.

Edusammude kõval oli ka suuri lünki. Esines ideoloogiliselt vildakaid ja baküpsi teoseid. Nii näiteks R. Sõrge näitas oma tööstusainelises novellis „Teine töö“ väheveervalt arenevat üleminekut tootvale tööle ja meenutas seega kommunistlike noorte poolt algatatud ja suurt tähtsust omavat liikumist. Ideoloogilisi moonutusi esines ka tema jutustus „Otsustav pööras“, kus kujutatakse baasikelt kellas toimuvad murrangud.¹

Suure ja märkimisväärse töö tegid ära vabariigi trahvid ja näitlejasmood. Trahvid andsid 1945.a. 1864 trahvidest kellasajale üldlvt. „Sõja ja raskus“, nr. 2., 19. jaanuar 1950.

arvuga ligi 570 000 inimest, 1946. a. 2444 teatrist, ligi 617 000 külastajaga ning 1947. a. 2435 teatrist ligi 600 000 külastajaga.¹ Lavastuste arvu poolest jõuti üle sõjajärgse tasemest (1938./39. a. andsid Eesti teatrid 2021 teatrist 670 200 külastajale), kuid külastajate arvu poolest olime veel sõjajärgse tasemest maha jäänud. Teatrite side rahvamassidega oli üga nõrk.

Peimes intensiivselt kujutava kunsti areng. Kunstnike tihed side ümbritseva tegelikkusega oli eelduseks, et juba esimesel sõjajärgsel aastatel nii maalil, graafikas kui ka skulptuuris hakkas tõepäraselt peegelduma rahva pingeline töö taastamine ja uue elu elamine. Diktore tütar inimene sai eesti kujutava kunsti peanurgelaseks. Kunstnike loominguilise kasvum peegeldajaks olid kunstiaited, mida korraldati arvukalt. Mee kunstnikud võtsid aktiivselt osa ka 1945. a. Moskvas toimunud üleliidulisest "Nõidunäituselt", kus oli eksponeeritud kuni 200 eesti kunstnike tööd. Tähtsamateks kunstnikeks olid E. Oksa, E. Kits, J. Hirv, R. Saqrts jt.²

Suurt osa intelligentsi kasvus ja arengus tundavad raamatud, nende kättesaadavus laialele rahvahulkaalele, kannuti rahva-

1 vt. "Sirp ja Vasar", nr. 13, 27. märts 1948.
2 vt. sealsamas, nr. 45, 11. november 1945.

raamatukogud. Kui kodanlikes lastes oli 1939.a. 648 raamatukogu 850 000 raamatuga, siis 1949.a. oli Eesti NSV-s 702 rahvaraamatukogu 1 211 000 raamatuga.¹

Rahvaharidus tegi vabarügis suuri edusamme. Koolide arv kasvas. 1950.aastaks oli ainuüksi meie põlvkivibaseinis 8 keskkooli. Noortele, kes kodanlike korra ajal ei saanud saada üldharidust, avati töölisnoorte keskkoolid, maansorte koolid, mittestatsionaarsed osakonnad ja täiskasvanute koolid.²

Keskhariduse omandamises töötas 48 tehnikumi ja viispeasutist. Kooli uusi kõrgemad õppeasutusi - Tallinna ja Tartu Õpetajate Instituudid, Riiklik Koreograafiline Kool, Riiklik Teatriinstituut.³ Tartu Riiklikus Ülikoolis ja Tallinna Politehnilises Instituudis avati uusi teaduskondi ja osakondi. Asutati uut tüüpi maaparanduse, põllumajanduse mehhaniseerimise, merekalanduse ja teisi kooli.

Eesti NSV-s oli kujunenud tugev nõukoguiline intelligents, kes tööle rakendudes täitis väga tähtsaid ülesandeid sotsialistlikus üleshitustöös.

1 vt. B. Päll, Intelligentsi osa ühiskonna arengus, Tallinn, 1949, lk. 19.

2 vt. "Looming", nr. 7, 1950, lk. 790.

3 vt. saatsamas.

Lõppsoona

Kastail 1940-1950 loodi Eesti tugev intellektuaalne kaader, milline oli suurel määral täitma need ülesanded, mis partei seadis meie haritlaste ette. Nue nõukogulise intelligenti loomisega täideti tähtis kultuurirevolutsiooni ülesanne. See intelligent võimaldas oma intensiivse tööga kultuurirevolutsiooni eestis lõpule viia juba 50-ndate aastate alguseks.

Reale 1950.a. arenes Eesti intelligent pidevalt edasi. Tema meel täiendus iga aastaga. Meie intelligenti ülesanneks oli ikka aktiivselt osa võtta sotsialistlikust üleshitusest, veelgi intensiivsemalt tõsta oma maailmavaatelist taset, kasvabada rogu rahvast nõukogude patriotismi vaimus. Suurt tähelepanu tuli erilist pöörata noore järelpõlve kasvatanisele. „See ei ole nõukogude haitlane, kes oma oskusi ja teadmisi ei taha anda järeltulevale põlvele, kes ei kasvata noorusse sotsialismi ideede vaimus,“¹ ütles Ed. Päll oma kõnes II intelligenti kongressile.

¹ „Sümp ja Vasar“, nr. 13., 27. märts 1948.

1951-1957. a. saavutas meie intelligents oma arengus uusi tähelepanuväärseid edusamme. Rahvahariduse tase tõusis pidevalt. Seda näitab ilmekalt õpilaste arvu tõus üldhariduslikes ja kõrgemates koolides. Näiteks õppis 1954/55. õppeaastal üldhariduslikes koolides kuuni 161000 õpilast.¹ Keskooli 8.-11. klassis oli õpilaste arv suurenenud 1950. a. võrreldes peaaegu kaks korda.² Vabariigis avati kaas kõrgemat õppeasutust: Eesti Põllumajanduse Akadeemia (1951) ja Ed. Vilde nimeline Tallinna Pedagoogiline Instituut (1952), mis saavad iga aastal uusi haritlaste saadusi.

Meie kirjanikud ja kunstnikud võivad märkida oma töös pidevat edasiarengut. Kirjanduslike seeriate hulka kuuluvad A. Kindi romaan „Teuline rand“, milles meisterlikult kujutatakse Saaremaa kalurite ja Tallinna tööliste elu ning võitlust võimse vene revolutsiooni päevil ja sellele järgnenud aastail. Kõrgelt hinnatakse ka R. Sirge romaani „Maa ja rahvas“, mis on pühendatud Eesti külas 1939.-1941. a. aiet leidnud sündmustele, J. Searperi romaanile „Punased nelgid“ jt.³

1 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 600.

2 vt. sealsamas, lk. 600.

3 vt. sealsamas, lk. 600.

Suurt rolli saavutavad meie kujutavad
 kunstnikud, kes hakkavad arendama keeru-
 kaid kunstilise - psühholoogiline portree,
 mida esindasid J. Kimm, E. Einmann, A. Bach,
 V. Loik jt. Keerukaid dünaamilise suup-
 tuurikonpositsioonide löid O. Mändi jt. O. Män-
 ditel rüüs „Pelotski vürst Njatsko ja Lembitu
 poeg Meelis Tartu kaitse 1224. a.“ Kõrgel-
 astmele tõusis maadikunad ja riiseliis-
 maadiline maal (E. Kits, J. Võerahansu, E. Onas,
 V. Loik jt.). Kavas juurde usort saadit,
 nagu L. Koramägi, O. Mänd, L. Telli jt.¹

Eesti muusika arenes heegalt. Loodi
 mitmed suured õnnestunud muusikalised
 lavatöed: J. Ernesaksa keemiline ooper „Kän-
 näes“, L. Normeti ooper „Valgus leordis“, E.
 Arro ja L. Normeti operett „Rummu Yüri“, L.
 Kusteri ballett „Tüna“ jt.²

Vanemate heliloojate kõrval hakkas
 väija paistma rida noori heliloojaid (A. Gars-
 nen, J. Podelski, E. Tamberg jt.). Tunnetuse
 saatses said E. Tambergi oratoorium „Rahva
 vabaduse eest“, A. Garsneni oratoorium
 „Vürst Njatsko ja vanem Meelis“ jt.³

Eesti kirjanduse ja kunsti eredas
 demonstratsiooniks oli Moskvas 1956. a. lõpul

1 vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 601.

2 vt. saalsamas, lk. 601.

3 vt. saalsamas, lk. 601.

teinunud Eesti kunstis ja kirjanduse denaad,
 kus meie intelligenti tööd hinnati kõrgelt.
 Denaad ja vabariiklik noorsoofestival Tallin-
 nas 1957.a. juunis näitasid, et kahva seast
 on uile tõusnud arvukaid kunstimeistresid,
 uusi intelligenti kaadreid.

Klaarmüü

Mart, K. ja Bigule, Fr., Kommunistliku partei
 sekretär, Tallinn 1957

Lein, K. J., Kõrgekooli õpetaja, kirjanduse
 alanduse, Tallinn 1957

Põhuse, K. J., Kõrgekooli õpetaja, kirjanduse
 alanduse, Tallinn 1957

Hyppönen

Klaarmüü, K. J., Kõrgekooli õpetaja, kirjanduse
 alanduse, Tallinn 1957

Lein, K. J., Kõrgekooli õpetaja, kirjanduse
 alanduse, Tallinn 1957

Kasutatud kirjandus

Klassikud:

Marx, K. ja Engels, Fr., Kommunistlike partei manifest, Tallinn 1955.

Lenin, V. I., Nõukogude võimu jätkoosused ülesanded, Tšered, 27. kd., Tallinn 1955.

" Pitirini Perokini väärtuslike ülestunnistused, Tšered, 28. kd., Tallinn 1955.

Kirjandus:

Altna, A., Eesti NSV Tallinna Polütehnilise Instituut Saksa okupatsiooni ajal, kogumik "Saksa fašistlik okupatsioon Eestis aastail 1941-44", Tallinn 1947.

Andresen, N., Saksa okupatsioon hävitas Eesti rahvuskuultuuri, kogumik "Saksa fašistlik okupatsioon Eestis aastail 1941-44", Tallinn 1947.

Annist, Aug. , Rahvalähedane kaitlemus ja
 selle kasvatus, „Nõim ja Vaim“,
 Tartu 1940.

SK(b) Partei IV kongressi resolutsioon SK(b)P
 Keskkomitee areandepunkt,
 „Nõukogude Kultuur“, nr. 2., 1941.

Eesti Nõukogude Kirjanike Esimene Kongress,
 „Sõjasarv“, nr. 4., 1944.

Eesti NSV ajalugu. Kõige vanemast ajast täna-
 päevani, I trükk, Tallinn 1957.

Intelligentsi ülesanded majanduslikus ja kul-
 tuurilises ülesehitustöös Eesti
 Nõukogude Sotsialistlikus Vabariik-
 sis. SK(b)P Keskse sekretäri N. Karstam-
 me kõne I Eesti intelligentsi kong-
 ressil 28. jaan. 1945. a., „Sõja ja Va-
 sar“, nr. 5., 3. veebr. 1945.

Intelligentsi ülesanded sotsialistlikus üleshi-
 tustöös. Eesti NSV Ülemnõukogu
 Presiidiumi esimehe Ed. Pälli nõ-
 rest SK(b)P intelligentsi II kongressile,
 „Sõja ja Vasar“, nr. 13., 27. märts 1948.

Уотепуря СССР, Тноха соупанузуря (1917-1957
 Москва 1957.

Karstamm, N., Sotsialistlikul teel. Kõnesid ja

- kirjutus 1947-1949, Tallinn 1949.
 Куде М. , Колумбийская архивная комиссия -
 организатор кюльмурской револю-
 ции в СССР, Москва 1955.
 Koort, A. , Saksa fašistlik erupatsioon ja
 Tartu Riiklik Ülikool, Kogumik
 „Saksa fašistlik erupatsioon eestisaa-
 tail 1941-44“, Tallinn 1947.
 Kõivits, H. , Kunstnik - revolutsionäär J. E. Põnnus,
 „Rahva Hääl“, nr. 55, 6. märts 1958.
 Käbin, J. , Tõest haiglasuuna hulgas,
 „Eesti Bolševik“, nr. 2., 1945.
 Massiline poliitiline töö olekust ja ülesanne-
 test Eesti NSV-s. Ek(b)P Kk pro-
 pagandasekretäri E. Pälli kõnest
 Ek(b)P Kk VI pleenumil, „Talu-
 rahvaleht“, nr. 35., 22. märts 1945.
 Mugašo, H. , Eesti Riiklike Kunstiansambrite
 tegevused, „Põjasaar“, nr. 3., 1943.
 Mäkk, M. , Lõpeini hävitada kodanlik
 nationalism meie kultuuri-
 sus, „Looming“, nr. 5., 1950.
 Персун М. М. , Октябрьская революция
 и отделение церкви от го-
 сударства, „Вопросы исто-
 рии“, nr. 11., 1954.

- Päll, E., Intelligentsia osa ühiskonna arengus, Tallinn 1949.
- " Nõukogude ^{estis} haritlaskonna elerõivad ülesandeid, "Looming", nr. 1., 1945.
- Reisen, Joh., Pätsi - Laidoneri fašistliku diktatuuri sise- ja välispoliitika, "Klassivõitlus", nr. 6., 1935.
- Rein Eliaser J., Kahest haritlaskonnast, "Akadeemia", nr. 5., 1937.
- Saart, J., Kümme aastat Nõukogude Eestit, "Looming", nr. 7., 1950.
- Senper, J., Eesti kulislooming sõja päevil, "Sõjasaar", nr. 4., 1943.
- " Eesti nõukogude kunst sotsialistliku realismi teel, "Looming", nr. 5/6., 1945.
- " Kunst ja sotsiaalsed ühiskonnad, Kogumik "Tasakaal fašistliku okupatsioon Eestis aastail 1941-44", Tallinn 1947.
- Stalin, J. V., Arendamiskõne partei XVIII kongressil, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952.
- " Proletaarse ühiskonna I ülddubliini konverentsile. Lõkitus, Teosed, 7. kd., Tallinn 1949.
- Ungart, O., Kosmopolitismi ja formalismi vastu kirjanduskriitikas ja kirjandusteaduses, "Looming", nr. 5., 1949.

Urgart, O., Sõnna okupantide katsed Eesti riig-
jardust hävitada, Kogumik „Sõnna
päitlik okupatsioon Eesti aastail
1941-44“, Tallinn 1947.

Dokumendid ja materjalid:

Eesti aavedes 1920-35, Tallinn 1937.

Eesti Nõuogude Sotsialistliku Vabariigi Kons-
titutsioon, I trükk, Tallinn 1940.

Eesti NSV Teataja, 1940, 1941.

Eesti Vabariigi põhikadus, Tallinn 1920.

Statistilised aaveded üliõpilaste aave kohta
õpeaasta alguses vorm 79-nr
järgi, Tartu Riikliku Ülikooli õp-
pesakond, Teinik № 2-11, 1946. a.
TRÜ Arhiv.

Statistilised aaveded Tartu Riikliku üli-
kooli üliõpilaste päritole ja
rahvuse kohta (1. ü - 1947), TRÜ Arhiv.

Statistilised aaveded üliõpilaste aave kohta
õpeaasta alguses vorm 79-nr

järgi, Tartu Riikliku Üliõpilaste
Õppeasutuse, Toimik Nr 2-11,
1950. a., TRÜ Arhiiv.

Vastuvõtulasanite tulemuste aruanded, 1945. a.
TRÜ Arhiiv.

Sisukord

1. "Edasi" 1949, nr. 263.
2. "Eesti Sõna" 1942, nr. 45.
3. "Postimees" 1942, 15. aug., 1945, nr. 27.
4. "Punaväelane" 1942, nr. nr. 79, 371, 393, 397.
5. "Rahva Hääl" 1943, nr. nr. 1, 17; 1944, nr. 5.
6. "Sõja ja Vasar" 1940-1941; 1945-1950.
7. "Talurahvaleht" 1945, nr. nr. 13, 35.
8. "Tartu Kommunist" 1940, nr. nr. 2, 38, 45.
9. "Uus Postimees" 1944, 17. nov.; nr. 66.

Sisukord

	lk.
1. Eessõna	2
2. Sisjuhatus	5
3. I peatükk: Intelligentsi kujunemine aastail 1940-1944.	20
a) Intelligentsi kujunemisest Nõu- koode Liides.	21
b) Eesti kaiflanonna areng et- neel nõukogude aatal.	27
c) Intelligentsi areng suure Tra- maarõja pericodil.	39
d) Intelligentsi elunord onyee- ritud õutis.	48
4. II peatükk: Intelligentsi areng peale suurt Traumaarõda.	60
a) Vana intelligentsi õmberõõõvata- mine.	63
b) Uue noore intelligentsi kaadri kavatanine.	78
5. Lõppsõna.	92
6. Kasutatud kirjandus.	96